

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Юридически факултет

Катедра „Гражданскоправни науки“

Искът по чл. 59 ЗЗД

Автореферат

на

дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Професионално направление: 3.6 Право

Дисертант:

Ирина Веселинова Богданова

Научен ръководител:

проф. д.ю.н. Иван Русчев

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	4
1. Актуалност на темата и практическо значение на изследването.....	4
2. Цели, предмет и задачи на изследването.....	5
3. Методи на научно изследване.....	7
4. Обем и структура на дисертационния труд	7
II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ОСНОВНОТО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА ...	8
III. ПО-ВАЖНИ НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	39
IV. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	41

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата и практическо значение на изследването

Формулирането на общи правила винаги е било примамлива цел за юриста, което вероятно е израз на не винаги основателната вяра в разума и в способността на човешкия ум да създаде краен брой правила, които да обхващат всичко. Вероятно и затова въпросът дали трябва и може правото на неоснователно обогатяване да бъде систематизирано посредством генерална клауза, която не само да функционира като обяснение за отделните случаи на неоправдани имуществени размествания, но и като самостоятелен източник на задължения, отдавна занимават и правната доктрина, и съдебната практика. Защото възможни модели на регламентация на общ иск за неоснователно обогатяване рефлектират и върху самата структура на института, и определят съотношението между различните средства защита, като всичко е въпрос на законодателна техника. Така, типологията на система, която съдържа само специални средства за имуществено уравнение при размествания *sine causa*, е годна да даде регламентация само за специални случаи на неоснователно обогатяване, които имат силно ограничен нормативен потенциал и често оставят „помежду си и покрай себе си“ твърде много неуредено пространство и законови празноти. За сравнение една генерална клауза в материята на неоснователното обогатяване има преимуществото да приюти всички възможни бъдещи случаи на неоправдани имуществени размествания поради неограничения си нормативен потенциал, създавайки хармоничност и баланс в една нормативна система. Но и винаги остава страхът, че нормативното закрепване на общ иск за неоснователно обогатяване, който има неограничен потенциал и приложно поле, ще създаде възможност да бъдат заобиколени други нормативни правил и ще „абсорбира“ вече съществуващите специално създадени за определени случаи искове за неоснователно обогатяване. Опитът за разрешаване на подобна конфликтна ситуация включително чрез осъществяване на задълбочено историческо и сравнителноправно изследване безспорно представлява научно предизвикателство и има висока практическа стойност, защото дебатът за мястото на общ иск за неоснователно обогатяване и това по какъв начин една генерална клауза в материята на неоснователно обогатяване да се впише в система от съществуващи правила е дебат и за самото право на неоснователно обогатяване.

Отделно от това, макар и темата за общия иск за неоснователно обогатяване да е класическа и традиционно да присъства в учебните курсове по облигационно право при изследване на извъндоговорните източници на задължения, в коментарите на закона, а по отделни аспекти от нея да съществуват множество публикации в българската и в чуждестранната теория, то настоящият труд е първото монографично изследване у нас, което я представя в пълнота. И в това безспорно се изразява и неговата научна новост. Същевременно функцията на иска по чл. 59 ЗЗД като крайно защитно средство за всички

случаи на волни и неволни имуществени размествания оправдава наличието на обилна съдебна практика по неговото приложение, която за съжаление невинаги дава правилно разрешения по въпроси като субсидиарността на иска по чл. 59 ЗЗД, включително изясняване на съотношението между общата обогатителна претенция и други средства за защита при условията на обективно съединяване на искове, доказване на обедняване и обогатяване, а така и наличието на връзка между тях особено в случаите на обогатяване от чужда договорна връзка и т.н. Оттук и критичното представяне на някои от тези откровено погрешни юриспруденциални решения ведно с формулиране на конкретни предложения за разрешаване на типични хипотези в настоящия труд обуславят не само актуалността на темата, но и свидетелстват за възможност за развитие на правото и по-точно прилагане на закона.

2. Цели, предмет и задачи на изследването

Предмет на дисертационния труд е проблемът за общия иск за неоснователно обогатяване по чл. 59 ЗЗД, като се цели чрез изследване еволюцията на идеята за обща претенция за неоснователно обогатяване и формулирането на субсидиарната догма в исторически и сравнителен план да бъде предложено едно по-различно обяснение, както на отделните елементи от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД, така и на последиците, до които пораждаване на вземане по чл. 59 ЗЗД може да доведе както в материалноправно, така и в процесуалноправно отношение. Направен опит не само да бъде разкрита връзката между концепцията за субсидиарността и идеята за общ иск за неоснователно обогатяване, но и енигматичното изискване за липса на друг иск да бъде осветено чрез останалите елементи от фактическия състав на общата обогатителна претенция, а именно обедняване, обогатяване, връзка между тях и липсата на основание, за да бъде по-правилно разбрано мястото и функциите, които законодателят възлага на общия иск по чл. 59 ЗЗД. Отвъд тези по общи задачи изследването си поставя и редица по-конкретни задачи, а именно:

- Да бъде проследена еволюцията на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване от римскоправните кондикции до съвременността.
- Да бъде представено в сравнителноправен аспект моделите в различни национални юрисдикции чрез които е разрешено съотношението между общата клауза за неоснователно обогатяване и останалите средства за имуществено уравнение.
- Да бъде изяснено, че историческите и систематичните аргументи срещу въвеждане на общ иск за неоснователно обогатяване, както в страните,

които следват романската правна традиция, така и в тези, принадлежащи към немския правен кръг, оправдават в по-малка или по-голяма степен възприемането на субсидиарната догма, в който смисъл двете явления са неразривно свързани от конкретни исторически дадености.

- Да бъде изяснено изискването за липса на друг иск, регламентирано в правилото на чл. 59 ЗЗД не само чрез изясняване на понятието за друг иск и изследване на възможни ситуации на конкуренция, но и като се представят нивата на действие на субсидиарността както в субективно отношение – когато друг иск съществува, но по отношение на лице, различно от обогатилия се, така и в хипотезите, в които другият иск е бил загубен или се е оказал неефективен, включително като се изследват и някои процесуланоправни измерения на проблема.
- Да бъде оспорено като погрешно възприетото в българската цивилистична традиция и юриспруденция разбиране, според което чл. 59, а. 2 ЗЗД следва да се разбира единствено като липса на друго средство за защита по отношение на конкретния ответник или ответници в исковия процес, доколкото подобно разбиране не държи сметка, че в исторически и сравнителен план концепцията за субсидиарността на *actio de in rem verso* в отношенията на непряко обогатяване се развива и утвърждава предимно с цел непряко обогатеното лице (което най-често се оказва косвено обогатено от прехвърляне на имуществени блага между други две лица) да не бъде превърнато в субект на задължение за отстраняване на обедняването.
- Да бъдат представени в светлината на най-новата съдебна практика, включително при отчитане на определени становища и разбирания, които са разпространени в чуждата литература, обедняването, обогатяване, изискването „за сметка на“, а така и понятието за липсващо основание в контекста на общия фактически състав на неоснователно обогатяване по чл. 59 ЗЗД.
- Да бъдат оспорени някои погрешни разбирания и противоречиви разрешения, които практиката и теорията дава относно приложението на иска по чл. 59 ЗЗД в хипотезите на плащане на чужд дълг, подобряване на чуждо имущество и ползване на имуществени блага, обект на чужди абсолютни права.
- Да бъде предложено единното понятие за основание, което да е годно да обхване и случаите на непряко обогатяване, съгласно което под основание при иска по чл. 59 ЗЗД да се разбира както валидно правоотношение между обеднилия се и обогатилия се, така и правоотношение между тях и

трето лице, през чийто патримониум обикновено преминава обогатяването. Разбира се, това е така стига естеството на едно от тези правоотношения да е такова, че последното може да послужи както като оправдание за осъществяването имуществено размятане, така и за неговото задържане в правната сфера на обогатения се.

3. Методи на научно изследване

При написването на труда са използван както общонаучни, така и специални методи за провеждане на теоретични изследвания в областта на правната наука. Като водещи сред общонаучните методи са критичният анализ и формално – логическият подход, които са използвани на много места в изследването особено при оспорване на битувачи в теорията виждания, а така и с цел мотивиране на личната авторова позиция. Отделно от това широко застъпен е историческият метод, чрез който е проследено възникването и еволюцията на идеята за общ иск за неоснователно и формулирането на субсидиарното правило, а така и е представена чрез даденостите на отделните епохи законодателната регламентация на общата обогатителна претенция в различни национални юрисдикции, принадлежащи към романското, германското и англо-американското), както и рецепцията на тези институти в българското следосвобожденско право.

От специалните научни методи най-широко приложение са намерили правнодогматичният и сравнително-правният метод. Правно-догматичният метод е широко използван при анализа на отделните елементи от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД, а така и при изясняване нивата на действие на субсидиарното правило, а така и последиците, до които неспазване на отрицателното изискване, заложено в чл. 59, ал. 2 ЗЗД влече. Сравнителноправния метод е използван за представяне на разрешения по отделни проблеми, които и у нас са обект на противоречия и по които липсва единомислие, доколкото чрез представянето на различните подходи към едни и същи проблеми, макар и предлаганите разрешения да варират от юрисдикция до юрисдикция се дава възможност на изследващия да разбере много за самия проблем. В труда са приложени редица способности за тълкуване на правото като езиковото, систематичното, телеологичното, разширителното и стеснителното тълкуване.

4. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертацията се състои от общо 425 страници, които включват съдържание, списък на използваните съкращения, увод, четири глави, заключение, както и библиография. Към дисертацията са направени и 1407 бележки под линия, като библиографията наброява 220 заглавия, от които 89 на български език, и 131 на английски и немски език.

Структурата на дисертационния труд обхваща увод, четири глави и заключение, като в увода са изложени в синтезиран вид непосредствените задачи на изследването чрез очертаване на основните проблемни моменти. В заключителната част без да бъдат

преповтаряни най-важните изводи, до които достига авторът, те са обобщени под формата на основните приносни моменти в труда. В структурно отношение, при изграждане на дисертационния труд е избран класически модел от четири глави, които са вътрешно разделени на параграфи, а те – на смислови подразделения, обособени и графично под формата на арабски точки и подточки

Текстът е съобразен с действащото законодателство и съдебна практика към 01.09.2020 г

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ОСНОВНОТО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Глава I Възникване и развитие на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване и на субсидиарната догма

В рамките на глава първа е направен опит за проследяване възникването и развитие на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване и на субсидиарната догма с цел да се отговори на въпроса дали трябва и може правото на неоснователно обогатяване да бъде систематизирано посредством генерална клауза, която не само да функционира като обяснение за отделните случаи на неоправдани имуществени размествания, но и като самостоятелен източник на задължения. Този въпрос е силно исторически обусловен, защото историята на развитие на правото на неоснователно обогатяване от римскоправните кондикции насетне сочи, че типологията на система, която съдържа само специални средства за имуществено уравнение при размествания *sine causa*, е годна да даде регламентация само за специални случаи на неоснователно обогатяване, които имат силно ограничен нормативен потенциал и често оставят „помежду си и покрай себе си“ твърде много неуредено пространство и законови празноти. За сравнение една генерална клауза в материята на неоснователното обогатяване има преимуществото да приюти всички възможни бъдещи случаи на неоправдани имуществени размествания поради неограничения си нормативен потенциал, създавайки хармоничност и баланс в една нормативна система. Но и винаги остава страхът, че нормативното закрепване на общ иск за неоснователно обогатяване, който има неограничен потенциал и приложно поле, ще създаде възможност да бъдат заобиколени други нормативни правила и ще „абсорбира“ вече съществуващите специално създадени за определени случаи икове за неоснователно обогатяване. Подобни колебания, които съпътстват историята на формулиране на генерална клауза в материята на неоснователно обогатяване в повечето национални юрисдикции на Континента имат своите сериозни исторически оправдания, които водят своето начало още от римското право. По тази причина встъпителният (§1) от първа глава проследява развитието на идеята за недопустимост на неоснователното обогатяване във и извън системата на римскоправните кондикциите. Анализирани са различни исторически източници относно кондикциите в класическото и следкласическото право, в епохата на Юстиниан и *Corpus Iuris Civilis*, а така и на съществуващите специфични форми на отговорност за неоснователно обогатяване извън системата на кондикциите като *actio*

negotiorum gestorum (contraria) и *actio de in rem verso*. След представяне обща характеристика на тези институти, а така и изследване различни виждания, изказани от изследователи романисти относно тяхното приложно поле и предпоставки е направен извод, че би било пресилено да се каже, че римските юристи са изхождали от някаква идея за създаване на обща претенция за неоснователно обогатяване, а още по-малко като обща догматична основа на системата от различни кондиционни претенции и други средства за защита. По-скоро тази идея се развива през Средновековието посредством интерпретациите, които античните текстове получават в трудовете на глосаторите и коментаторите. По този повод и е изяснено, че някои от представителите на Школата на Глосаторите и на Постглосаторите от XIV век. продължават тенденцията от юстиниановото право да разширяват приложното поле на познати до този момент текстове, което става чрез *actiones infactum* и *actiones utiles* – тенденция позволяваща съществуващите правила да се приложат към нови фактически ситуации, на което внимание е обърнато в (§2). От дистанцията на времето тези адаптации са оценени като имащи отношение към еволюцията на идеята за създаване на обща претенция за неоснователно обогатяване. При все това в изложението е дадено ясно да се разбере, че глосаторите не излизат от набора на правила, съдържими в *Corpus iuris civilis*, нито пък създават обща претенция в материята на неоснователно обогатяване, като съгласно общоприетото разбиране нито те, нито техните наследници са видели връзка между общия принцип за недопустимост на неоснователно обогатяване, чието съществуване те признават и другите специфични средства за отстраняване на неоснователното обогатяване. Същевременно, както става ясно от изложението в (§3), постиженията на Школата на глосаторите и постглосаторите служат като отправна точка за канонистите, късните испански схоластици и естественоправниците при формулиране на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване. В тази част на дисертационния труд е изяснено, че испанските схоластици, следвайки принципите на Тома Аквински, създават система от задължения, които водят до реституция в случаи на несправедливост, като възприемат в по-малка или по-голяма степен идеите на цивилното право от тази епоха, подчинени на стремежа отделни текстове от *Corpus Iuris Civilis* да бъдат представени като конкретно проявление на общия принцип за забраната за неоснователно обогатяване. Въпреки тези усилия едва век по-късно Hugo de Groot е този, който извежда концепцията за обогатяването от моралната теология, превръщайки теологичните концепции в юридически, като настоява на необходимостта от създаване на една унифицирана претенция за неоснователно обогатяване, която надхвърля ограничените хипотези, към които намират приложение римскоправните кондикции.

В съдържателно отношение в тази част е обосновано още, че катализатор за по-сетнешното утвърждаване на тази идея се оказват случаите, в които трето лице бива обогатено от чужда договорна връзка, които старогерманското обичайно право се оказва, че разрешава чрез прилагане на една разширена версия на *actio de in rem verso* - *Versionsklage*, който се използва като универсално средство за защита в случаите на неоправдани имуществени размествания. Изказано е предложението, че в това отношение немското право, като че проявява определена историческа приемственост, доколкото ясно личи влиянието на кодификационните процеси в Пруссия и Австрия,

където именно *actio de in rem verso* (в неговата разширена версия) се ползва като прототип за обща претенция за неоснователно обогатяване най-вече като резултат освен на идеите на естественото право, още и на опитите между XVI и XVIII век за хармонизиране на практиката по римско и каноническо право в обща система, известна като *usus modernus pandectarum* (§4). След направения анализ е се достига достигнато междинния извод, че историята на формулиране и еволюция на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване сочи с категоричност, че в по-голяма или по-малка степен модерният цивилистичен подход е този на признаване на генерална клауза. Разбира се, тези процеси намират своята кулминация при създаването на Френския граждански кодекс, а така също и при изработването на *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB), чиято история на създаване и полемики около тях са детайлно представени в две последователни смислови цялости - (§5) и (§6). Систематиката и вътрешна свързаност в тази част на изложението се допълва от направените изводи в тези части, като наместо встъпление е изяснено, че докато във Франция общата претенция за неоснователно обогатяване запазва своя извънкодификационен характер до преди последната реформа на *Code Civile* от 2016 г, то в Германия още с приемането на BGB през 1900 г. по нормативен път се закрепва обща клауза за неоснователно обогатяване с §812 (I) BGB. Германският ГК (*Bürgerliches Gesetzbuch*) е приет 1896 г. и влиза в сила 1900 г като резултат от една, продължила близо двадесет години дискусия и работа по обобщаване на действащото германско имперско право, явявайки се образец за кодификация на частното право, един от еталоните за граждански кодекс, *Bürgerliches Gesetzbuch* ('BGB') е и първият европейски кодекс, който кодифицира материята на неоснователното обогатяване като самостоятелен и обособен институт. Нормативната уредба на неоснователното обогатяване в Германия отразява ценности, които са широко предопределени от историческия романтизъм на немско правно семейство, който измежду двете исторически концепции – на следване на партикуларността на римските кондикции и систематизиране на правото на неоснователно обогатяване, избира именно вторият подход. Това не става и без историческото деление, предложено от *Wilburg* и *von Caemmerer*, които успяват да убедят своите колеги, че всъщност § 812 (1) изречение първо от BGB съдържа две алтернативни претенции, чийто разделителен критерий се оказва понятието за *Leistung* (изпълнение или прехвърляне, преминаване). При проследяване историята около приемане на BGB и трудностите, които съдебната практика среща в началния период при прилагане на общата клауза, е посочено, че изтълкуван текстът на §812 (1) изречени първо от BGB през теорията *Wilburg - von Caemmerer* дава основание за разделяне и поддържане на дихотомия в съставите на неоснователно обогатяване и по-конкретно, за тяхното йерархично отношение. Стъпвайки върху този критерий, юриспруденцията и теория не само разграничават исковите за неоснователно обогатяване, при които настъпилото имуществено разместване е последица от изпълнение, от тези при които обогатяването е настъпило по друг начин (различен от изпълнението), но и си служат с това деление за успешното идентифициране на ищеца и ответника в случаите, в които са въввлечени повече от две лица. Оттук и е направен изводът, че от позицията на времето делението, което *Wilburg* и *von Caemmerer* провеждат, далеч надхвърля значението си на исторически етап от развитието на правото на неоснователно обогатяване в Германия, а по-скоро е

симптоматично за преимуществата, но също така и за опасностите, които възприемането на генерална клауза за неоснователно обогатяване може да създаде като нормативен модел и то не само в контекста на отношението с други институти, но също така и в рамките на самия институт. По този повод и е изяснено, че основно тези опасения се свеждат до систематичния аргумент срещу въвеждането на общ иск, а именно, че същият би имал твърде широко приложно поле и може да се пресрещне с други вече съществуващи и утвърдени правни принципи изразени в доктрината и обективирани в нарочни нормативни правила, превръщайки се в разрушител на една стройно изградена нормативна система. Оттук и е изказано предположение, че най-вероятно именно тези опасения и страхове са мотивирали френския законодател близо век по-рано в приетия - през 1804 Френски граждански кодекс (Code Civile) да се откаже от нормативното закрепване на генерална клауза в материята на неоснователното обогатяване, което е обект на разглеждане в (§6). Въз основа на направен исторически и сравнителен анализ е посочено, че това може да бъде обяснено и с обстоятелството, че при създаването на Наполеоновия Code civil от 1804 г. писаното право на Южна Франция е било възприето като авторитетен продължител на римското право, което предопределя и директната рецепция на кондикциите като римскоправни разрешения относно случаите на неоснователно обогатяване, а не на общ иск за неоснователно обогатяване. Изтъкнато е обаче и нещо друго - във Франция страхът от общата претенция за неоснователно обогатяване е наследство отчасти и от научните трудове, създадени в предкодификационния период, които са доминирани от виждането, че една обща претенция за неоснователно обогатяване, би отворила твърде широка дискреция за съдията, което на свой ред би довело и до правна несигурност. Въпреки това, виждания на Aubry и Rau, скрепени с авторитета на Pothier и в съчетание с невъзможността съществуващата нормативна уредба да предостави разрешение в редица случаи на неоснователно обогатяване (а отчасти и с непригодността на gestion d'affaires anormale), вдъхновяват Френския касационен съд да признае съществуването на обща претенция за неоснователно обогатяване с решението по делото Boudier от 1892 г. По този начин празнотите, които тясната законова уредба на неоснователното обогатяване в Code Civile оставя, се преодоляват чрез създадения в съдебната практика actio de in rem verso като общо средство за преодоляване на l'enrichissement sans cause. Прогласява се принципното разбиране, че „справедливостта не позволява едно лице да се обогати за сметка на друго, като е достатъчно ищецът да твърди и да докаже съществуването на полза, която чрез действие или жертва (загуба) е предоставил на другата страна“. Така дадената формулировка може да бъде определена и като една бъдеща рационализираща основа за утвърждаване концепцията за обща претенция за имуществено уравнение за случаите необхванати от специалните претенции, които се съдържат в писаното право при това не само за Франция, а и за всички национални юрисдикции, които попадат под влиянието на романската правна традиция.

Въз основа на направения анализ е формулиран изводът, че в резултат от тези първи опити в областта на кодификациите, идеята за създаване на обща претенция за неоснователно обогатяване постепенно става особено популярна, но и силно дискуссионна, тъй като подходите, които различните национални юрисдикции

възприемат, се различават. И именно под влиянието на тези процеси се формира и българското право на неоснователно обогатяване както в епохата непосредствено след Освобождението, така и в по-нови времена след приемането на сега действащия Закон за задълженията и договорите, на който въпрос е посветен целият (§7). Преимуществовно в тази част е използван историческият и аналитичният метод. В началото на изложението е изяснено, че рецепцията на института на неоснователното обогатяване и концепцията за общ иск за неоснователно обогатяване в следосвобожденското ни право се развива под изключителното влияние на италианското и френското гражданско право. Оттук и се изтъква, че липсата на текст, който по общ начин да забранява незаконното обогатяване във вреда на другото в Code civile, а така и в Codice Civile It. от 1865 предопределя и отсъствието на подобно правило в Закона за задълженията и договорите от 1892 г. При все това след представяне на основните виждания в цивилистичната доктрина от този период е изяснено, че още тогава не съществуват колебания, че и при липса на конкретно нормативно правило следва да бъде признато средство за уравнение за случаите на неоправдано имуществено разместване, макар и основанието за признаване на иска за безпричинно обогатяване да остава силно дискусивно. Разбира се, извънкодификационният характер на тази претенция у нас дава основание да се приеме, че общият иск за незаконно обогатяване „не може да възникне съ с никой друг иск“ щом като на разположение на обеднелия правовият ред дава друг някакъв иск за възвръщане на претърпяното от него имотно намаление. Това положение се запазва и след приемането на сега действащия Закон за задълженията и договорите от 1952 г., с който нашата правно-историческа и гражданскоправна наука свързва въвеждането у нас на обща претенция за неоснователно обогатяване. И това е обяснимо, доколкото в материята на неоснователното обогатяване българският законодател поема по двойствения път на уредбата както на отделни кондикции (чл. 55 – 58 ЗЗД), така и на генерална клауза за неоснователно обогатяване – чл. 59 ЗЗД, възприемайки италианския правен модел. И почти веднага възниква конфликтната ситуация: желаният обseg на така дадената уредба е по-широк от отделните кондикции, но пък по-тесен от генералната клауза и в опит да ограничи „опасно“ широкото приложно поле на тази генерална клауза, нашият законодател (а и не само той) изрично я признава за „субсидиарна“, т.е. допуска приложимостта и само „когато няма друг иск, с който обеднелият може да се защити“ (по арг. чл. 59, ал. 2 ЗЗД). Идея за субсидиарността на actio de in verso не е нова, най-малкото същата е дискутирана още в началото на нашата епоха, но и по всяка вероятност не е наследена от римското право. Оттук и в (§ 8), след кратко проследяване на езиковата история на думата субсидиарен в юридическия контекст, е направен изводът, че вероятно тезата на Савини за субсидиарните източници на правото, която по-късно се експлоатира от редица други цивилистите, за да очертае невъзможността за едновременно възникване на Leistungskondiktion и Nichtleistungskondiktionen било срещу едно и също лице, било срещу различни лица е най-близко като семантика до специализираното, макар и първоначално считано за маргинално, значение на субсидиарността във Франция във връзка със създадената от юриспруденцията обща претенция за неоснователно обогатяване, така наречен actio de in rem verso. Още тук е изяснено, че историческите дадености на епохата, наложили субсидиарността като ограничител на общата претенция за неоснователно обогатяване безспорно са свързани

с по-общия проблем дали трябва, или не да бъде призната генерална претенция за неоснователно обогатяване. Това дава повод при изграждане на изложението в тази част да бъде възприет подход, при който еволюцията на идеята за общ иск за неоснователно обогатяване се разглежда като неразривно свързана с еволюцията на субсидиарната догма и двете явления следва да се разглеждат заедно и неделимо, за да бъдат правилно разбрани. По този начин не само е постигната смислова завършеност на изложението, посветено на еволюцията на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване, но и е направен логически преход към следващата смислова част, защото съвременният подход към възприемане на един общ принцип за забрана на неоснователно обогатяване, респективно неговото нормативно закрепване по пътя на създаване на общ иск за неоснователно обогатяване, събужда някои опасения относно възможния му неограничен потенциал и извежда на преден план желанието за въвеждане на правила, които да ограничат приложното поле на общия иск за неоснователно обогатяване. Оттук и е достигнато до обоснования извода, че субсидиарната догма много по-лесно би могла да бъде разбрана, като се разгледат историческите и систематичните аргументи срещу въвеждане на общ иск за неоснователно обогатяване както в страните, които следват романската правна традиция, така и в тези, принадлежащи към немския правен кръг, което е последователно направено в две самостоятелно обособени смислови цялости – (8.1.) и (8.2.). В подкрепа на това твърдение е осъществено последователно обръщане в историческа ретроспективна към различните *raison d'être*, наложили възприемане на субсидиарността на *actio de in rem verso* в романския и немския модел, сред които като водещи се открояват страховете от допускането на претенции за неоснователно обогатяване срещу трети лица, обогатили се от чужда договорна връзка, доколкото е нежелателно на тези лица да бъдат възлагани задължения по повод на прехвърляния между други две лица, с които те нямат нищо общо; извънкодификационният характер на *actio de in rem verso*, теорията за йерархията на източниците и естествената справедливост, разбирането за извънредния характер на *actio de in rem verso*, респективно призиването на за *actio de in rem verso* да преодоляване празноти в правото и др. По този начин чрез представяне и анализ на някои от причините за възприемане на субсидиарността е направен опит за едно по-добро разбиране на едно иначе твърде мъгливо и непроницаемо изискване. Въз основа на представеното в този параграф е направен изводът, че историческите и систематичните аргументи срещу въвеждане на общ иск за неоснователно обогатяване, както в страните, които следват романската правна традиция, така и в тези, принадлежащи към немския правен кръг, оправдават в по-малка или по-голяма степен възприемането на субсидиарната догма. Това оправдава и нуждата от изясняване на самото понятие за субсидиарност, неговото съдържанието, а така и действието на изискването на чл. 59, ал. 2 ЗЗД в Глава II преди останалите елементи от фактическия състав на общия иск за неоснователно обогатяване.

2. Глава II Субсидиарността като елемент от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД

Встъпителният параграф (§1) на Глава II, която е посветена на субсидиарността като елемент от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД прави опит за изграждане на

единно понятие за субсидиарност и неговото дефиниране както посредством някои терминологични бележки, така и чрез представяне на различни възможни дефиниции в българската и в чуждата литература. Още в началото е предложено работно теоретично понятие за субсидиарността на общия иск за неоснователно обогатяване, което е възприето в повечето национални юрисдикции, които си служат с този ограничител и което бива формулирана негативно чрез формула на изключването, според която *actio de in rem verso* не може да бъде предявен, когато на разположение на ищеца (обеднилото се лице) е предоставено друго средство за защита. По този начин субсидиарността е изяснена най-общо като доктрина, описваща връзката между два иска, която връзка е от такова естество, че едната претенция ограничава другата, дори да са налице изискванията за прилагане на последната. Същевременно, доколкото проблематиката на субсидиарността е привлякла значително вниманието на практиката и доктрината, то и това логично е довело до създаване на различни обяснения относно правната същност на почти енигматичната субсидиарна природа на *actio de in rem verso*, които в тази част на изложението са критично обсъдени. Оттук и в цялост еволюция на правно-догматичните възгледи относно субсидиарността на общия иск за неоснователно обогатяване е проследена в (§2). Последователно са проследени едни от най-значимите теории, обясняващи субсидиарността на общия иск за неоснователно обогатяване, тръгвайки от разбирането за субсидиарността, обяснена чрез несамостоятелния и вторичен характер на доктрината на неоснователното обогатяване (2.1) или като преформулиране на правилото *lex specialis derogate legi generali* (2.2), през схващанията за „силната“ срещу „слаба“ субсидиарност (2.3), а така и за „конкретната“ и абстрактна субсидиарност (2.4) с оглед ефектите от приложение на субсидиарната догма и стигнем до отрицателните теории, които отричат самостоятелното значение на субсидиарността и отъждествяват с изискването за липса на *causa iusta* (2.5). Проучена е богата чуждестранна литература по този въпрос и са представени различните виждания относно субсидиарността в сравнителен план в (§3), като се прави опит въз основа на тях по-добре да бъде изяснено съдържание на субсидиарното правило на чл. 59, ал. 2 ЗЗД и измерения на изискването за липса на друг иск, които твърде малко са успели да привлекат вниманието на българската цивилистика. За тази цел в обект на изследване в тази част на изложението са превърнати редица дискуссионни въпроси от съществено значение за правилното разбиране и прилагане на правилото на чл. 59, ал. 2 ЗЗД, като този какъв следва да бъде другият иск по смисъла на цитираното правило, че неговото наличие да изключи приложимостта на общата претенция за неоснователно обогатяване. И оттук, след като в (3.1) е изяснено, че под иск в чл. 59, ал. 2 ЗЗД е имано предвид материалноправно притезание, притезателно право и в желание да бъде изяснен какъв следва да бъде другият иск, чието наличие изключва приложението на претенцията по чл. 59 ЗЗД, в самостоятелните структурни цялости - (3.2) и (3.3.) е разкритикувана като погрешна разпространената у нас и в сравнителната литература формула, според която субсидиарността е явление, което прави така щото общият иск за неоснователно обогатяване да е неприложим, ако същият резултат може да бъде постигнат посредством специална кондикционна претенция или чрез договорна, деликтна претенция, вещна, претенция от водене на чужда работа без натоварване. За тази цел е използвана теорията за конкуренция на претенции, доколкото е в дисертационния труд е застъпено

разбирането, че невъзможността за съвместно възникване на общата претенция за неоснователно обогатяване и „друг иск“ по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД е налице, когато конкретният факт удовлетворява изискванията за приложението на поне две конкуриращи правни норми или конкуриращи претенции. Оттук и след изследване съотношението на иска по чл. 59 ЗЗД с всеки един от исковете посочените във формулата, създадена от френския касационен съд, е изяснено, че с една част от посочените претенции *actio de in rem verso* никога няма да конкурира (например с ревандикационна или деликтна претенция), поради което и субсидиарното правило въобще няма да намери приложение, докато с друга част - самата възможност обеднелото се лице да има на свое разположение общия иск за неоснователно обогатяване е изключена, както това е при наличие на договорна претенция. Това дава повод за аргументиране на авторското виждане, че субсидиарността ограничава свободния избор на ищеца измежду средствата за защита, но само там, където на общо основание е възможна ситуация на конкуренция на претенции, която бива осуетена именно от субсидиарността, въвеждаща особена нормативна поредност при упражняване средствата за защита и изключваща общия иск за неоснователно обогатяване. По този повод е и изяснено още, че формулата, дадена от Френският касационен съд, според която, за да се приложи *actio de in rem verso* трябва обеднелият се да не разполага с друго право на договорно, деликтно основание или с иск за защита на вещно право не е целял да посочи или да изброи кои точно иски изключват общия иск за неоснователно обогатяване, а по-скоро стремежът е бил да се утвърди идеята, че създаденият от юриспруденцията и намиращ своите основания в естествената справедливост *actio de in rem verso* не може и няма да служи за заобикаляне на онези съществуващи „други“ правила, които дават изрична регламентация на конкретна ситуация, към която би могъл да се приложи и общият иск за неоснователно обогатяване. При разглеждането на тези въпроси полемичният стил, синтезираността на изказа, използването на критико-аналитичния и историческия, както и на сравнителноправния метод при изясняване на основните понятия, са съчетани с изказаните авторски виждания. Едновременно с това са формирани някои кратки изводи относно значението на понятието за друг иск, използвано в чл. 59, ал. 2 ЗЗД (3.4), като е направено предложение да бъдат разграничени по-широк и по-тесен смисъл с оглед избягване на някои противоречия, които се срещат в доктрината и съдебната практика. За тази цел е изяснено, че с едно по-разширено значение понятието за друг иск в субсидиарното правило визира наличието въобще на друг нормативен режим, който съобразно твърденията на ищеца, ще се окаже приложим и следователно претенцията по чл. 59 ЗЗД изобщо не се прилага там, където действат други правила. Тоест, в един по-широк смисъл изискването за липса на друг иск прави така щото ищецът да не може да претендира за неоснователно обогатяване по отношение на факти, които дават основание за ангажиране на друго защитно средство. Аргументирано е, че само при едно подобно разширително тълкуване би се оказало, че изключването на общия иск за неоснователно обогатяване се дължи на наличие на претенция на договорно или деликтно основание, на ревандикационна претенция и така нататък - в смисъл, че към спорната хипотеза приложим ще се окаже друг нормативен режим, разбира се, без непременно този друг режим да може да бъде определен стриктно като специален съгласно колизионното

правило *lex specialia generalibus derogant*. За сравнение - в един по-тесен смисъл необходимостта по чл. 59 ЗЗД да бъде установена липсата на друг иск следва да се разбира единствено като липса на друга правна възможност, с която ищецът да може да отстрани твърдяното обедняване и по този начин да се осуети възможната ситуация на конкуренция на претенции, което е една от причините за възприемане на субсидиарното правило. Изяснено е, че така изтъкнато изискването за липса на друг иск е последица от това, че общият иск за неоснователно обогатяване се явява последна възможност при липса на нарочна нормативна регламентация за конкретния случай на неоснователно обогатяване, който не може да бъде подведен (субсумиран) под хипотезите на съществуващите специални правила, регламентиращи специални претенции за имуществено уравнение. От тази позиция изискването на чл. 59, ал. 2 ЗЗД ще доведе до дерогиране на иска за неоснователно обогатяване при наличие на специална обогатителна претенция за изравняване, която претенция „се упражнява пряко, а не субсидиарно“ – което означава, че правилото на чл. 59 ЗЗД „не може да се приложи към изрично уредените специални случаи и преки вземания“, защото конкуренция е възможна единствено в кръга на съвпадащите хипотези при едновременно действия на различни законови разпоредби. Тези авторови виждания са полемично разработени, систематизирани и защитено с множество аргументи.

След така изясненото понятие за друг иск в контекста на субсидиарното правило на чл. 59, ал. 2 ЗЗД като логична последица в (§4) са представени нивата на действие на субсидиарността при наличие на друго средство за имуществено уравнение срещу обогатилото се лице. Във встъпителната част на този параграф е зададена и последователността на представяне на проблема, като е изяснено, че като първо ниво на действие на субсидиарната догма следва да бъдат изследвани последиците от прилагането на отрицателното изискване за липса на друг иск в случаите, в които на разположение на обеднилото се лице все още съществува друга алтернативна претенция за имуществено уравнение. За тази цел е изяснено, че ще бъдат изследвания две самостоятелни хипотези, а именно когато съществува друг иск по отношение на обогатилото се лице, а така и когато другият иск е по отношение на лице, различно от обогатилото се лице. Във втората хипотеза по необходимост ще бъде взето отношение и по въпроса за действието на субсидиарното правило в случаите на обогатяване между три и повече лица. Като второ ниво на действие на субсидиарността на *actio de in rem verso* е редно да бъдат разгледани правните последици на изискването за липса на друг иск в случаите, в които алтернативната претенция е била загубена или се е оказала неефективна. При това положение и е аргументирано, че чрез възприемането на подобно отчасти двойствено обяснение на съдържанието на субсидиарното правило и разглеждане на различните нива на неговото действие, се цели да бъде по-добре разбрано смътното изискване за субсидиарността на *actio de in rem verso*.

При така зададена структура изложението в тази част започва с опит да бъде отговорено на въпроса как следва да бъде установено наличието на друг иск по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД в рамките на исковия процес (4.2), респективно дали правилото на чл. 59, ал. 2 ЗЗД предвижда конкретна субсидиарност в смисъл, че *actio de in rem verso* е на разположение на обеднилия се дори когато абстрактно законодателят му е

предоставил алтернативно средство за отстраняване на настъпилото имуществено неравенство, но същото с оглед на конкретния случай се е оказало неефективно и не би могло на практика да удовлетвори интереса на обедненото лице, или това не е така (4.2.1). За тази цел са разгледани различни възможни фактически твърдения, които би могъл да наведе ищеца, предявил иск по чл. 59 ЗЗД, а така и възраженията, които може ответникът да противопостави с оглед съществуването на друг иск по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД. Достигнато е до извода, че единствено при липса на твърдения за конкретно основание, на което е настъпило неоснователното обогатяване на ответника, които са наведени било от самия ищец, било от ответника, респективно при липса на твърдения за прилагането на други нормативни режими, съдът ще следва да преценява основателността на претенцията по чл. 59 ЗЗД. Оттук и е отговорено на въпроса дали за дерогирането на *actio de in rem verso* е достатъчно да бъде направен извод за абстрактното съществуване на алтернативно средство за защита, който извод да се основава само на твърденията на обеднилото се лице, респективно на ответника, когато съществуването на „друг иск“ се навежда от последния като правоизключващо възражение, или е необходимо за всеки конкретен случай да се изследва и въпросът дали другият иск може, или не да бъде успешно проведени срещу обогатилото се лице. Изяснено е, че при преценка дали е спазено изискването на чл. 59, ал. 2 ЗЗД от значение е не обстоятелството дали конкретно има предявени иски на друго правно основание или такива биха могли да бъдат предявени и дали чрез него може да се постигне същото имуществено уравнение, което е призван да осъществи иска по чл. 59 ЗЗД, а дали абстрактно е или е била налице правна възможност за ищеца да реализира своите права по друг ред.

Изграждането на вътрешна последователност на труда е наложило след изясняване изискването за липса на друг иск да бъде разгледан и един особено значим практически проблем, а именно този за последиците, които наличието на друга претенция оказва върху възможността за предявяване на общата претенция за неоснователно обогатяване. Оттук и в (4.3) е даден отговор на въпроса дали в тези случаи *actio de in rem verso* се явява процесуално недопустим или установяването, че ищецът „има друг иск“ по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД обосновава единствено неговата неоснователността. Тезата е аналитично обсъдена в контекста на дискусия, в която са изложени аргументите, обусловили авторовото становище. След оспорване на разбирането, според което изискването за липса на друг иск по чл. 59, ал. 2 ЗЗД има по-скоро процесуалноправна природа и обуславя недопустимостта на *actio de in rem verso* (4.3.1) е аргументирано разбирането, че евентуално установяване възможността на ищеца да осъществи правата си на друго основание - договорно, деликтно или др. изключва възможността да бъде предявен субсидиарният иск по чл. 59, ал. 1 от ЗЗД, което обаче не обосновава процесуална недопустимост на последния, а единствено ще обуслови неговата неоснователност (4.3.2). В хода на аргументацията и въз основа преглед на наличната практика по приложение на чл. 59, ал. 2 ЗЗД е установено, че често проблемите при определяне действието на субсидиарното правило се дължат на неправилна преценка на съотношението между материалното право, чиято защита се търси в исковия процеса и правната квалификация, която претендираните в процеса

права получават. По този повод е направен опит субсидиарността да бъде отграничена от погрешната правна квалификация - **(4.3.3)**. Така до неоснователност на иска по чл. 59 ЗЗД при установяване, че изискването на чл. 59, ал. 2 ЗЗД не е спазено ще се стигне или когато съгласно заявените от ищеца факти, приложимата материалноправна квалификация е тази по чл. 59 ЗЗД, но по възражение на ответника се разкриват други отношения между страните, които правят *actio de in rem verso* неоснователен, или когато ищецът е съединил две или повече претенции, една от които, съгласно фактическите твърдения на последния, попада под правната квалификация на чл. 59 ЗЗД. Оттук и е направен изводът, че не пред неоснователност на иск по чл. 59 ЗЗД поради наличието на друг иск, а пред погрешна правна квалификация ще сме изправени във всички случаи, в които съдът е дал различна квалификация на един и същи фактически твърдения. Аргументирано е, че това е така, защото правилото на чл. 59, ал. 2 ЗЗД няма как да намери приложение за случаите, в които след дадената от първоинстанционния съд квалификация по чл. 59 ЗЗД въззивният съд установява, че тази квалификация е погрешна и преквалифицира същите фактически твърдения, издирвайки правилната материалноправна разпоредба.

И докато тези изводи, като че са безспорни за случаите, в които не е налице обективно съединяване на искове, то последиците и действието на изискването за липса на друг иск по чл. 59, ал. 2 ЗЗД са по-различни, когато сме изправени пред обективно съединяване на искове, един от които е общият иск за неоснователно обогатяване. Това дава повод за разглеждане в **(4.4)** на проблема за субсидиарността на иска по чл. 59 ЗЗД и евентуалното обективно съединяване на искове. В хода на изложението е взето становище по въпросите дали субсидиарният характер на общата претенция по чл. 59 ЗЗД позволява същата да бъде заявена като главен иск **(4.4.1)**, така и относно възможността общата обогатителна претенция да бъде съединена с друг специален иск за имуществено уравниение **(4.4.2)**, като са приведени конкретни примери, чрез които да се провери верността на достигнатите изводи.

Освен вече разгледаните проблеми, свързани с това как се установява наличието на друг иск и как следва да се разбира в съдържателно отношение субсидиарното правило, от отрицателната формулировка, съдържаща в чл. 59, ал. 2 ЗЗД, не става ясно още и срещу кого следва да съществува този друг иск. Затова и на проблема за субективното действие на субсидиарното правило е посветен **(§5)**, в който е изследвано действие на субсидиарността на *actio de in rem verso* при наличие на друго средство за имуществено уравниение срещу лице, различно от обогатилия се. Тази част от дисертационния труд изобилства с исторически аргументи и препратки, прави се едно детайлно сравнение между фигури, които често се смесват, обогатено с позовавания на по-характерни решения от съдебната практика. В съдържателен план първоначално е оспорен традиционният в българската цивилистика възглед, според който за прилагане изискването за липса на друг иск по чл. 59, ал. 2 ЗЗД от значение са единствено исковете между обеднелия се и обогатилия се и наличието на иск към трето лице не изключва приложението на общата претенция за неоснователно обогатяване. С цел да бъде защитено авторовото виждане срещу тази широко възприетата в доктрината теза е осъществено задълбочено сравнителноправно изследване на разрешенията, които

чуждата доктрина дава за случаите на непряко обогатяване, когато именно обогатяването настъпва косвено, опосредено като последица от прехвърляне/преминаване на имуществени блага между други две или повече лица („tripartite“ или „three-party enrichment“). Изяснено е, че в тези случаи възможността да възникне друг иск в полза на обеднилия се, но по отношение на лице, различно от обогатилите се е лесно обяснима, доколкото между обеднилия се и третото лице, респективно между обогатилите се и третото лице, обикновено съществуват правоотношения, по повод на чието изпълнение настъпва косвено обогатяване на едно трето за относителната връзка лице. Оттук и са представени последователно съображенията в немската и френската доктрина, които налагат неотговорност на косвено обогатилото се лице и водят до изключване на *actio de in rem verso*, ако бъде установено, че на разположение на обеднилия се е друг иск, макар и срещу лице, различно от обогатилите се. Чрез представяне на доминиращи виждания в романската и немската цивилистика е достигнато до заключението, че и при отрицателното и при положителното формулиране на субсидиарността бива възприет един и същ подход: наличието на друг иск (или на *Leistungskondiktion* според немската доктрина) срещу лицето, през чийто патримониум обогатяването е преминало (*което най-често е договорен партньор на обеднилият се*), изключва възможността да бъде предявен *actio de in rem verso* (или *Nichtleistungskondiktion*) директно срещу непряко обогатилото се лице (*срещу третото обогатило се лице*). Това означава, че наличието на друго средство за отстраняване на настъпилото обедняване, което е на разположение на обеднилия се без оглед на това дали то съществува по отношение на обогатилите се, или по отношение на едно трето лице, изключва възможността обеднилият се да разчита на *actio de in rem verso*. Изяснено е, че единствено отклонение от това абсолютно действие на субсидиарното правило във Франция е несъстоятелността на третото лице – контрагент на обеднилия се, на който въпрос внимание е отделено в **(5.1.1)** чрез представяне на теорията за *obstacles de droit* и *obstacles de fait* основно с цел да бъде обосновано, че при една подобна конструкция се позволява неефективната претенция срещу неплатежоспособния пряк длъжник да бъде заместена с *actio de in rem verso*, насочен директно срещу косвено обогатилите се. При все това се оказва, че случаите на *de facto* неефективна претенция се приемат в редица национални юрисдикции като изключение от абсолютното действие на изискването за липса на друг иск, от където и се право изводът, че общият иск за неоснователно обогатяване трябва да бъде допуснат срещу косвено обогатилото се лице. За съжаление в българската доктрина и практика това изключение не обхваща само случаи на неефективна поради несъстоятелност на длъжника друга претенция, а въобще се отговаря отрицателно на въпроса дали, ако едно лице може да защити своето право с определен иск спрямо други лица, това отнема възможността му да се защити с иск по чл. 59 ЗЗД спрямо обогатилото се лице, спрямо което друг иск в действителност липсва. Затова и в **(5.2)** в полемичен стил е представена авторовата позиция, според която, ако на практика приложим формулата, гласяща, че обеднилото се лице в случаите на индиректно обогатяване е свободен да предяви директно *actio de in rem verso* срещу косвено обогатилото се лице дори когато разполага и с друго средство за отстраняване на настъпилото обедняване срещу друг трето лице, ще се стигне до неудържими резултати. За доказване на това твърдение в **(5.2.1)** са

представени едни от най-честите казуси в практиката, при които е възможно в полза на обеднилото се лице да възникнат две алтернативни претенции за отстраняване на едно и също обедняване, но срещу различни субекти, като критично са обсъдени и едни от най-новите юриспруденциални разрешения в тази насока. Достигнато е до извод, че признаването на едновременното съществуване на тези две претенции би довело до несправедливи резултати и възможност от двама различни ответника да бъде претендирано отстраняване на едно и също обедняване – т.нар риск от двойно плащане. По този повод и е аргументирано, че се получава конкуренция на права спрямо две различни лица, но преследващи задоволяването на един и същ интерес, и насочени към постигането на един и същ краен резултат -получаване на обезщетение, което да възстанови последиците от неоснователното разместване на материални блага. По аналогичен начин са представени и някои противоречиво разрешавани въпроси относно това дали при наличие на иск срещу лице, различно от обогатилия се ищецът наистина е обеднен, доколкото е изяснено, че изискването на чл. 59, ал. 2 ЗЗД не действа самостоятелно и изолирано от другите елементи от фактическия състав на общия иск по чл. 59, ал. 1 ЗЗД. Оттук и в (5.2.2) са развити редица допълнителни съображения и аргументи, според които алтернативната претенция лице, различно от обогатилия се по правило изключва елементите на общия иск за неоснователно обогатяване по чл. 59 ЗЗД. За доказване на това твърдение и въз основа на анализ на различни случаи от практиката е дадено да се разбере, че наличието на друга уравнителна претенция, макар и срещу лице, различно от обогатилия се, не съставлява друг иск по смисъла на чл. 59, ал 2 ЗЗД. Ако ли възприемем обратното, то ни рискуваме да допуснем редица грешки при отговор на въпросите обогатил ли се е в действителност ответникът, респективно обеднял ли е ищецът въобще, наистина ли обедняването е без основание и дали подобно обогатяване е осъществено за сметка на ищеца. Всички направени наблюдения са систематизирани в (5.2.3), където се прави опит за формиране на кратки изводи, чрез които да бъде отречено възприетото в българската цивилистична традиция и юриспруденция разбиране, според което чл. 59, ал. 2 ЗЗД следва да се разбира единствено като липса на друго средство за защита по отношение обаче на конкретния ответник или ответници в исковия процес. С цел да бъде защитено авторското виждане е изяснено е, че едно подобно разбиране не държи сметка, че исторически и сравнителен план концепцията за субсидиарността на *actio de in rem verso* в отношенията на непряко обогатяване се развива и утвърждава предимно с цел непряко обогатеното лице да не бъде превърнато в субект на задължение за отстраняване на обедняването. Отделно от това е изяснено, че един свободен избор между *actio de in rem verso* и възможен друг иск за имуществено уравнение по отношение на лице, различно от обогатилия се създава условия ищецът (обеднилото се лице) да заобиколи нормативните правила, приложими в отношенията между него и прекия акцепиенс (*Mittelsperson*). Така възможността обеднилият се да предпочете версионния иск, която българската цивилистика безкритично признава, е представена като създаваща най-често опасност за конфронтация с договорните правила, които действат в онези хипотези на непряко обогатяване, в които от прехвърляне между обеднилият се и прекия акцепиенс се е обогатило лице, чуждо за договорната връзка. Този извод е допълнително аргументиран с обстоятелството, че когато между обеднилия се и едно друго лице съществува

договорна връзка, то страните по нея следва да запазят едни срещу други защитата, която договорът им дава. Вярно е и обратното –непряко обогатилия се трябва да е защитен от възможността да му бъдат противопоставени възражения от правоотношение, по което не е страна. Доразвити тези аргументи дава повод в тази част да бъде твърдяно, че имуществените промени, настъпили между обеднилия се и едно лице - *Mittelsperson* въз основа на една неуспяла каузална връзка следва да се преценяват само с оглед страните по това каузално отношение, като не би трябвало да бъде засягано трето лице. Оттук въз основа на тези и други заключения е достигнато до категоричния извод, че самото наличие на претенция, чрез която може да бъде отстранено настъпилото неоправдано имуществено разместване, макар и срещу лице, различно от обогатилото се следва автоматично да изключва възможността обеднилият се да разполага и с общия иск за неоснователно обогатяване срещу косвено обогатилия се. Аргументирано е, че това е така без оглед на възможността за успешно провеждане на другия иск срещу лице, различно от обогатилия се.

Дали обаче верността на този извод ще се запази, ако се окаже, че другият иск е загубен е въпросът, който предопределя прехода към последния (§6) от Глава II, който е посветен на нелекия проблем за второто ниво на действието на субсидиарността. Така формулираното питане налага още с встъпителната част (6.1) бъде взето становище по въпроса какво следва да се разбира под загуба на другия иск по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД и в кои случаи сме изправени пред такава хипотеза, доколкото е утвърдено виждането, че искът по чл. 59, ал. 1 ЗЗД, бидейки субсидиарен такъв, може да бъде предявен само, ако обеднилото се лице или изобщо няма, или не е имало друг иск за възстановяване на нарушеното имуществено равновесие. За тази цел след представяне на основните виждания по въпроса в чуждата и българската литература е изказано предположението, че в зависимост дали изискването за друг иск, съдържимо в чл. 59, ал. 2 ЗЗД, бива разбрано в по-широк или в по-тесен смисъл съгласно предложеното авторово определение, то пред претенция, която е била на разположение на обеднилия се, но е загубена или се е оказала неефективна ще сме изправени поне в две групи случаи -или когато изобщо другото материално право (в смисъла на друго право на възстановяване и на компенсиране на настъпилото обедняване) не е упражнено по съдебен ред и вече това е невъзможно (поради изтичане на давностен или преклузивен срок), или другият иск е бил отхвърлен с влязло в сила решение като неоснователен. Аргументирано е, че положението е сходно и ако възприемем едно по-тясно обяснение за това кога е налице друг иск по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД, а именно като друг специален иск за имуществено уравнение. В тези случаи, когато веднъж ефектът на специалното правило бъде изчерпан не могат да бъдат приложени други правни средства за отстраняване на същото обедняване. При това положение е направени междинният извод, съгласно който съдът следва да откаже общия иск за неоснователно обогатяване, когато позитивното право отказва друг иск за случаите, в които такъв може да бъде извлечен от същите факти, с които ще бъде обоснован *actio de in rem verso*. Оттук така предложеното разбиране относно това кога е налице загубен друг иск обосновава и необходимостта да бъде взето отношение и по въпроса има ли значение защо и как се е стигнало до загуба на алтернативната претенция. Затова и в самостоятелна структурна

цялост - (6.2) е изследван проблемът за правната релевантност на причините, които са довели до невъзможност обеднилото се лице да се възползва от другия иск и действието на правилото на чл. 59, ал. 2 ЗЗД в такива случаи. Анализа на основните положения на разпространената във романската доктрина теория, разделяща причините за загубата на другия иск на *obstacles de droit* и *obstacles de fait* води до извода, че определящо за едно подобно делени е именно наличието или отсъствието на укоримото поведение на обеднилото се лице. Оттук и е аргументирано виждането, че общият иск за неоснователно обогатяване следва да бъде отказан на този, който поради настъпване на конкретни *obstacle de droit* сам е пропуснал да се защити чрез съществуващата в негова полза друга възможност за правна защита при настъпилото неоснователно разместване на имуществени ценности. Прилагайки на практика тази теория у нас, в края на тази част направено предложение при предявен *actio de in rem verso* да се извършва конкретна преценка дали неуспехът на обеднилото се лице да проведе успешно един гарантиран от правото друг иск, който се основава на всеки други източник, различен от неоснователното обогатяване, се дължи на собствената небрежност или не. В тази връзка е изяснено още, че водещо в подобни хипотези остава съображението дали при допускане на *actio de in rem verso* на мястото на загубения друг иск би се стигнало до заобикаляне на други императивни режими, които са довели до загубата или неефективността на другия иск. Оттук и в (6.3) е разгледана една от най-проблематичните ситуации, а именно тази, при която другият иск е бил отхвърлен като недоказан от решаващия съд. Аргументирано е, че една подобна ситуация повдига основателни съмнения дали наистина е съществувал друг иск по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД, ако обеднилият се е предявил своята претенция, с която се е целяло на друго основание (различното от това по чл. 59 ЗЗД) да бъде постигнатото уравниване на настъпилото обедняване, но този друг иск със СПН е отхвърлен като неоснователен по причина на своята недоказаност. Акцент тук е поставен и върху някои допълнителни трудности, които произтичат от обстоятелството, че отхвърлянето на другия иск като недоказан по всяка вероятност сочи, че твърдяното друго основание не се е осъществило, а оттук и че е останало недоказано наличието на друго алтернативно право. Затова и в тази част на изложението след съобразяване на материалноправното изискване на чл. 59, ал. 2 ЗЗД с процесуалните правила е направено заключението, че общата претенция за неоснователно обогатяване остава на разположение на обеднилото се лице, ако се окаже, че алтернативната претенция, насочена срещу обогатилото се лице бива призната за несъществуваща *ab origine* - тоест отречено е конкретно, че съществува основанието, на което е предявена алтернативната претенция – другият иск. Разбира се, отклонение от това принципно положение биха били онези хипотези, в които със СПН бива отречено съществуването на елемент, който се оказва да е общ както за фактическия състав на другия иск, така и за този на общата претенция за неоснователно обогатяване.

3. Глава III Елементи от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД извън субсидиарността

След изясняване на субсидиарността на общия иск за неоснователно обогатяване, като елемент, неразривно свързан с проблема въобще дали може и трябва правото на неоснователно обогатяване да бъде систематизирано чрез възприемането на генерална

клауза, в Глава III, в четири самостоятелни параграфа са представени останалите елементи от фактическия състав на общата обогатителна претенция. Големият обем и богатството на разглежданата проблематика са другото обстоятелство, с което се съобразил авторът, обособявайки ги в отделна глава отделно от субсидиарността.

Встъпителният (§1) се занимава с обогатяването като предпоставка на общия иск по чл. 59 ЗЗД, като още в (1.1) се прави опит да бъде предложено единно понятие за обогатяване чрез представяне на различни възможни дефиниции в българската и сравнителната правна литература, като едновременно с това е проведено едно необходимо разграничение между „даване“, „получаване“ и „обогатяване“ (1.1.1). В съдържателен план в тази част са формулирани някои значими изводи, като този, че самото даване и получаване на нещо (особено що се отнася до вещи) не са годни да обосноват претенция за неоснователно обогатяване в случаите, в които същите, като фактически действия, не са довели до прехвърляне на права; че извън случаите на получаване на вещи, които, макар че при предаването им на обогатилия се са били индивидуализирани, впоследствие са загубили това свое качество, поради което не може да се търси тяхното връщане в натура или правата върху тях са получени на друго основание, различно от липсващото такова по смисъла на чл. 55 - 59 ЗЗД (например по силата на първичен придобивен способ), е погрешно да се твърди, че обогатяването представлява получаване на нещо. В заключителната част чрез анализ на някои разрешения в различни национални юрисдикции е изказано предположението, че отъждествяването между „нещото получено“ и „обогатяването“ е последица от избора на един унифициран подход към правото на неоснователно обогатяване, в чиито рамки като че не се провежда разлика между недължимо платеното (*condictio indebiti*, който е безспорната разционализираща основа на т.нар. преки кондикции в романския правен кръг) и неоснователното обогатяване (*actio de in rem verso*), откъдето и даването бива отъждествено с обогатяването.

В следващите самостоятелни смислови цялости – съответно (1.1.1), (1.1.2), (1.1.3) последователно са разгледани въпросите на моралното обогатяване като релевантна форма на иска по чл. 59 ЗЗД, а така също и изискванията, на които обогатяването следва да отговаря, а именно – да е съобразено с правния ред и да е настъпило за чужда сметка. В (1.2) е обсъдено разпространеното в по-старата ни литература твърдение, според което причините, поради които се е стигнало до неоснователно обогатяване, са без значение за субсидиарния иск по чл. 59 ЗЗД. Това е дало повод да бъдат изследвани възможните причини за настъпване на обогатяването без основание с оглед механизма на имуществено разместване. В тази част от изложението специално внимание е обърнато на дискуссионния въпрос може ли обедняването и обогатяването при общия фактически състав на неоснователно обогатяване да бъдат причинени от неправомерни действие на обогатилия се или трето лице (1.2.1). След анализ състоянието на проблема в чуждата и българската литература е направен изводът, че за да говорим за противоправно и незаконно поведение на обогатилото се лице като причина, довела до обогатяването, то това поведение, респективно, състоянието, което е настъпило, не следва да може да се определи като противоправно по смисъла на гражданската отговорност.

При следване на традиционната систематика при представяне на обогатяването в контекста на общия фактически състав по чл. 59 ЗЗД в **(1.3)** детайлно са разгледани възможните форми на обогатяване, като първоначално акцент е поставен върху увеличаването на актива - **(1.3.1)**. След като са представени традиционните разбирания относно увеличаването на актива като форма на обогатяване е дадено предпочитание на изследването на конкретни спорни хипотези, които имат най-висока практическа стойност, включително чрез критично обсъждане на конкретни разрешения в съдебната практика. По този повод в самостоятелни смислови цялости са представени проблеми като този за увеличаването на актива и подобряването на чуждо имущество **(1.3.1.1)** и в частност въпросът дали съставлява обогатяване откриването на нови физически свойства на определена вещ **(1.3.1.1.1)**, или осъщественото незаконно строителство **(1.3.1.2)**. След като са направени конкретни изводи по очертаните въпроси и във връзка с проблематиката на подобренията е направен опит да се разреши контрадикторният въпрос, а именно дали субективната полезност на привлязлото в имуществото е от значение, за да се приеме, че в действителност е налице обогатяване по смисъла на чл. 59, ал. 1 ЗЗД, или не е **(1.3.1.1.3)**. Направеният в тази част анализ на съществуващите модели за разрешаване на конфликта на интересите на подобрителя и собственика, включително в някои смесени и common law юрисдикции, дава възможност да се направи извода, че въпреки някои преимущества, които възприемането на субективния модел крие, то би следвало подобренията да остават в имота независимо от субективното желание на собственика, като последният ги заплаща, без да има право да иска тяхното премахване.

Следващата част **(1.3.1.2)**, която разглежда въпроса съставлява ли владението форма на увеличаване на актива, се явява логически подчинен на авторската концепция обогатяването като елемент от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД да бъде представено предимно чрез изследване на отделни проблемни хипотези с висока практическа стойност. След изграждане на понятие за неоснователно владение, което обосновава приложението на чл. 59 ЗЗД, а така и критичен анализ на съществуващите тези в доктрината и наличните юриспруденциални решения е достигнато до заключение, че осъщественото владение представлява релевантна форма на обогатяване по смисъла на чл. 59 ЗЗД, но при положение че :1) за да се приложи чл. 59 ЗЗД в случаите, в които някой упражнява владение, условно казано, върху чужда вещ, като я използва за задоволяване на свои нужди и като извлича естествените или граждански плодове от нея, е нужно тази власт да не се осъществява с намерение за своеене, тоест да е налице само corpus.; 2) Фактическо господство, което дава основание за прилагане на иска по чл. 59 ЗЗД, освен че не следва да има белезите на владение по смисъла на чл. 69 и сл. ЗС, не следва и да може да се определи като противоправно неправомерно ; 3) Фактическата власт, която би съставлява релевантна форма на обогатяване по смисъла на чл. 59 ЗЗД ще е налице във всички хипотези, в които друго лице осъществява фактическо господство, както когато естеството на тази власт само препятства или ограничава титуляра на права върху тази вещ да я ползва и да си служи с нея съобразно притежаваните права, а така и когато фактическата власт е съпроводена с действия по извличане полезните свойства на вещта, без да доведе до увреждане на последната и

намалява нейната стойност. Накрая на изложението в тази част е оспорено и виждането, което се ползва с широка популярност в българската цивилистика, според което осъщественото владение води до увеличаване на актива, доколкото в тези случаи обогатяването се изразява по-скоро в спестяване на разходи, които иначе обогатилият се би предприел. Тази констатация е и използвана като преход към следващата смислова цялост (1.3.2), която е посветена на спестения разход като релевантна форма на обогатяване. Тук първоначално е взето отношение по въпроса за правната същност на спестения разход като форма на обогатяване, а едва след това са разгледани случаите на ползване на чужди блага и получаването на владение, които с основание могат да бъдат определени като едни от най-дискусионните в съдебната практика хипотези на обогатяване чрез спестяване на сигурни разноси. По повод поставените въпроси авторът влиза в конфликт с някои утвърдени в практиката разрешения, касаещи това кога спестеният разход може да бъде определен като сигурен, годността на чуждия обект да бъде ползван и значението на получения приход от ползването на блага, обект на чужди абсолютни права. За тази цел са приведени различни аргументи. Също така е направен опит за едно необходимо разграничение между сигурния спестен разход и намаляването на пасива като форма на обогатяване, от където и е направен преход към въпроса за намаляването на пасива като релевантна форма на обогатяване (1.3.3). След като е изяснено, че не всяко изпълнение на задължение от лице, различно от длъжника, води до претенция за имуществено уравнение, основана на правилата за неоснователно обогатяване, е направен опит да бъдат разграничени случаите, в които изпълнението на чужд дълг води до суброгация от тези, в които приложени ще намери иска по чл. 59 ЗЗД за постигане на имуществено уравнение (1.3.3.1).

Следващата в структурно отношение цялост е (§2), който се занимава с обедняването като елемент от фактическия състав на общия иск за неоснователно обогатяване. В съдържателно отношение в началото на параграфа е предложено както понятие за обедняване (2.1), така и е направен опит за изясняване на неговата правна същност (2.3). При анализ на регламентацията на обедняването като елемент от *actio de in rem verso* се прави до извод, че се наблюдават забележително различни подходи в различните правни системи, а така и национални юрисдикции, което налага да се отговори на въпроса дали обедняването е абсолютно необходима предпоставка за уважаване на общия иск за неоснователно обогатяване. Въз основа на изследване на историческото развитие и някои сравнително-правните разрешения – с основен акцент върху разликите между немския и френския модел, е достигнато до аргументирания извод, че изискването ищецът да е обеднял е и остава елемент от фактическия състав на общата претенция за неоснователно обогатяване и на това законодателно разрешение следва да се настоява. По този повод е изразена и позицията, че ако бъде negliжирана или премахната необходимостта ищецът да докаже своето обедняване, то се рискува да позволим с възстановяване на обогатяването, което не е за сметка на ищеца, да позволим самата претенция да се превърне в източник и средство за онова, срещу което същата е призвана да се бори, а именно неоснователното обогатяване. Като допълнителен аргумент е изтъкнато, че обедняването се определя справедливия размер на вземането, като ищецът има право на по-малката измежду стойностите на неговото собствено

обедняване и обогатяването на ищеца. В тази част са формирани и редица междинни изводи въз основа на критичен анализ на някои разрешения в съдебната практика и доктрината, като е изяснено, че за да е налице обедняване, не следва същото да може да бъде отстранено по друг начин (2.3.1). С изложената в тази част аргументация в защита на изискването за обедняване като елемент на общия фактически състав по чл. 59 ЗЗД ясно е поставен акцент и върху връзката между обедняването и субсидиарността на иска, доколкото обеднилият се не бива да бъде поставян в позиция, в която има възможността да търси два пъти срещу различни ответници едно и също обедняване. По този начин е постигнат синхрон с вече формулираната авторова теза, че наличието на алтернативна претенция за отстраняване на обедняването било срещу обогатилия се, било срещу трето лице, изключва възможността обеднилият се да прибегне до иска по чл. 59 ЗЗД.

В следващата част на дисертационния труд и при следване на традиционната структура са представени последователно формите на обедняване (2.4), като първоначално изложението е посветено на намаляването на актива (2.4.1) най-вече в хипотезите на изпълнение на чужд дълг, които повдигат и най-много въпроси в съдебната практика. Чрез обсъждане на разрешения от съдебната практика е даден отговор на редица въпроси като този приложим ли е искът по чл. 59 ЗЗД между съпрузи, има ли значение дали е настъпила или не фактическа раздяла, респективно естеството на избрания имуществен режим и правилата на чл. 32 СК, респективно на чл. 36 СК. Оттук и е направен преход към увеличаването на пасива (2.4.2), като с цел изясняване на въпроса кога е налице намаляване на актива е направен опит да се отговори на питането дали такова е налице при самото поемане на задължение и преди същото да е изпълнено. На последно място е разгледан въпросът за сигурният пропуск да бъде увеличен актива като форма на обедняване (2.4.3). Специално място е отделено на въпроса в кои случаи на ползване на чуждо имущество сме изправени пред сигурен пропуск за увеличаване на актива, като е направен критичен анализ на наличната съдебна практика по този въпрос. Формулирана е аргументирана критика срещу това, че в голяма част от съдебните решения под никаква форма не се възлага в тежест на ищеца да докаже тази „сигурност“ (сигурен пропуск) в увеличаване на неговия актив, чийто именно пропуск съставлява обедняване. За постигане на по-голяма убедителност са приложени конкретни примери, в които, макар и собственикът да е бил лишен от възможността да ползва свое имуществено благо, обедняване не е настъпило. Наместо заключение за този параграф е предложено авторовото разбиране, според което само по себе си осъществено въздействие върху имота не представлява основание за присъждане на обезщетение, ако по делото не е установено, че собственикът е могъл да реализира от имота твърдяната полза, включително че е ползвал имота преди върху него да е била установена фактическа власт и то по начин, който би му предоставил възможност да извлече от имота полза, идентична с претендираната по делото.

Следващата самостоятелна в структурно отношение част (§3) е предложена авторовата позиция по въпроса за връзката между обедняването и обогатяването. Като изходна позиция е изяснено, че безспорно *ratio legis* на едно подобно изискване се свежда до това, че ищецът, който не е обеднял или поне не е обеднял във връзка с обогатяването на ответника, не би имал интерес да предяви *actio de in rem verso*. Оттук

и е предложена критика срещу неправилното разглеждане на изискването за връзка между обедняването и обогатяването като част от проблема за допустимостта на *actio de in rem verso* в случаите на непряко обогатяване и дискусиата около необходимостта имущественото разместване да е настъпило пряко и непосредствено. След последователно и аргументирано изложение е посочено, че в случаите на непряко обогатяване между три и повече лица недопускането на *actio de in rem verso* директно срещу косвено обогатилия се има за цел да не се допусне заобикаляне на риска от неплатежоспособност на договорния партньор (като бъде позволен директен иск за неоснователно обогатяване срещу трето лице, което се е обогатило от чужда договорна връзка), да не бъде лишена една от страните по тези правоотношения от своите възражения (които ще се окажат непротивопоставими на ищеца по претенция, основана на правото на неоснователно обогатяване), да не се стигне до възможността една и съща сума да бъде търсена (и съответно получена) на различни основания. И това няма нищо общо с наличието или отсъствието на преминаването на блага и с естеството на връзката между обедняването и обогатяването, каквото смесване често се наблюдава особено в контекста на теорията за *causalité réciproque*, включително в чуждата доктрина. Тази констатация оправдава нуждата да бъде взето отношение по контрадикторния въпрос за характера на връзката между обедняването и обогатяването (3.1), като е потърсен генезисът на проблема в някои исторически дадености от началната епоха на утвърждаване на идеята за *actio de in rem verso* като общ иск за неоснователно обогатяване (3.1.1). Преимуществено в тази част е използван историческият и аналитичният метод, което е позволило да бъде мотивирано предположение, че проблемът за наличието на така наречената перфектна каузална връзка и „директното“ обогатяване е резултат не само от вероятни стремежи към унифициране на понятието за пряка причинност и каузална зависимост, но е и безспорен отзвук на изискването за пряко преминаване на блага при римскоправните кондикциите. След представяне на редица исторически и сравнителноправни аргументи е направен изводът, че интерпретирането на формулата за „сметка на“ като „непосредствено за сметка на“ и оттук извеждане на необходимостта да се е осъществило преминаване на блага от един патримониум пряко, незабавно и непосредствено в друг служи, за да изключи „прескачащите договорната връзка“ претенции за неоснователно обогатяване при верижни прехвърляния, а така и за да ограничи „отговорността“ за имущественото разместване без основание само до „непосредствения получател“ включително в случаи на обогатяване между три и повече лица. Оттук и е аргументирано, че едновременно с преодоляване на изискването причинната връзка между обедняването и обогатяването да бъде директна все по-често се поставя под въпрос въобще нейната каузална природа, като се обосновава, че връзката е генетична - обогатяването не е следствие на обедняването и обратното, а както едното, така и другото са последица на общ факт или група от факти, поради което по субсидиарния иск за неоснователно обогатяване по чл. 59, ал. 1 ЗЗД съдът следва да изясни, дали обедняването на ищеца и обогатяването на ответника произтичат от един общ факт или от обща група факти. Наместо заключени в (3.3) се прави опит въпросът за връзката между обедняването и обогатяването при общия иск за неоснователно обогатяване да бъде съизмерен с прякото даване и получаване при преките кондикции. По този повод е изразено съгласие с изказаното в доктрината ни

виждане, според което когато пряката престация е такава за *facere* и липсва основание, приложение намира именно правилото на чл. 59 ЗЗД, тъй като чл. 55 ЗЗД обхваща само случаите на разменени *sine causa* предметните престации.

Като последен елемент от фактическия състав на общия иск за неоснователно обогатяване, но не и по значимост, в самостоятелния (§4) е разгледано в детайли изискването за липса на основание за настъпилото имуществено разместване, който елемент безспорно дава физиономията на целия институт. И това е разбираемо, доколкото в основата на цивилистичния подход към неоснователното обогатяване е залегнало разбирането, че следва да бъдат санкционирани онези случаи на имуществени размествания, в които липсва основание. И това ясно личи от самата формула *sine cause*, която се използва при регламентацията на исковете за неоснователното обогатяване в почти всички национални юрисдикции в Европа. Същевременно, доколкото в *common law* е възприет моделът на *unjust factors* то по необходимост като въведение в проблематиката са съпоставени позитивите и негативите от двата възможни модела на регламентация, а именно *unjust factors* срещу *cause legitime* в правото на неоснователно обогатяване (4.1). Изследването в тази част разчита изключително на исторически и сравнителноправни аргументи, като са направени и някои междинни изводи.

Непосредствено след това вниманието е насочено към самото понятие за основание както в чуждата (4.2.1), така и в българската литература (4.2.2). Въз основа на кратък сравнителен преглед е направен изводът, че в повечето национални юрисдикции при изясняване на изискването за липса на основание практиката и доктрината често влагат нееднакъв смисъл, което води до разширяване или съответно стесняване на неговия съдържателен потенциал, което, на свой ред, поставя сериозни трудности при формулирането на единно понятие. Изяснено е, че отражение тези колебания намират и в съществуващите у нас обяснения на понятието за основание в института на неоснователното обогатяване, поради което в изложението в тази част последователно са представени теоретичните виждания. Първоначално акцент е поставен върху разбиранията за безпричинното обогатяване, доколкото до приемането на сега действащия Закон за задълженията и договорите, у нас не се говори за неоснователно обогатяване, а за незаконното обогатяване във вреда на другиму (4.2.2.1). След това са изложени в отделни смислови цялости трите най-разпространени у нас теории относно правната същност на основанието в института на неоснователното обогатяване, като началото е поставено с често неправилно критикувания възглед на проф. Кожухаров, който отъждества основанието при договорните облигации, за което говори текстът на чл. 26 (2) ЗЗД, с липсващото основание при неоснователното обогатяване (4.2.2.2). След като са представени основните аргументи на критиците на това разбиране изложението, опирайки се на множество сравнителни и исторически аргументи, прави опит да защити виждането за основанието като цел (4.2.2.2.1), защото това разбиране, осветено не само от позицията на историческото развитие на института на *causa*-та и римскоправната традиция, но и в контекста на по-късните интерпретации, които последната получава в класическата договорна доктрина и трудовете на Жан Домà (Jean Domat, 1625– 1696) не изглежда да е толкова неударжимо или погрешно. След това в (4.2.2.3) и в (4.2.2.4) са представени теориите за основанието като правоотношение и съответно като

юридически факт, като са изложени аргументи, които налагат предпочитание да бъде дадено именно на схващането, според което основанието е валидно правоотношение между лицето, от чието имущество е излязло нещо и лицето, което го е получило. Оттук и е направен преход към авторовата теза за основание като правоотношение между обеднилия се, обогатилия се и трето лице, като са изложени съображения, че, тръгвайки от една принципно правилна констатация, а именно, че при непрестационната кондикция по чл. 59 ЗЗД правоотношение между обеднилия се и обогатилия се липсва изначално, акад. Големинов достига до един не съвсем коректен извод, а именно, че когато механизмът на размятане на имуществени блага не е даване и съответно получаване, то обяснението за липсата на основание като липса на правоотношение било непригодно. Вярно е по-скоро друго - липсата на правоотношение между обеднилия се и обогатилия се в хипотезите, към които се прилага чл. 59 ЗЗД не е равнозначна на липса на основание. Правоотношението между солвенс и акцепиенс се изследва в контекста на изискването за основание, защото преминаването на блага е пряко. Следователно при непрякото обогатяване, за което се твърди, че може да бъде последица от действията на обеднилия се, на обогатилия се, на трето лице, ми се струва, че трябва да бъдат изследвани именно възможните отношения между обогатилия се, обеднилия се и трето лице или комплекса от тези отношения. Това е така, доколкото обичайно действията на обеднилия се, обогатилия се и третото лице ще се окажат последица именно на предшестващо правоотношение, в рамките на което се реализира конкретното поведение, довело и до преминаване на блага от един към друг патримониум. Разбира се, възможно е правоотношения да липсват напълно, но по-често причината за размятането между обеднилия се и обогатилия се ще се окаже едно „външно“ правоотношение между обеднилия се и трето лице или между обогатилия се и трето лице. За аргументиране на тези виждания са изследвани едни от най-честите случаи на непряко обогатяване – договори между подизпълнители, обогатяване от чужда договорна връзка, а така и разрешения в този смисъл, които са популярни във френската доктрина ведно с хипотези от българската съдебната практика. Изразена е авторовата позиция, че за единното понятие за основание, което да е годно да обхване и случаите на непряко обогатяване е нужно да се изследва не само наличието на правоотношение между обеднилия се и обогатилия се, но и между тях и трето лице, през чийто патримониум обикновено преминава обогатяването. Оттук и е формулиран изводът, че установяването на правоотношение било между обеднилия се и трето лице, било между трето лице и обеднилия се, ще съставлява основание и ще изключи иска по чл. 59 ЗЗД единствено, ако естеството на правоотношението е такова, че последното може да послужи както като оправдание за осъщественото имуществено размятане, така и за неговото задържане в правната сфера на обогатилия се. Изяснено е, че само по този начин изискването за правно основание се унифицира с изложеното разбиране за субсидиарността като отсъствие на друг иск било срещу обогатилия се, било срещу трето лице, доколкото ако съществува правоотношение между обеднилия се и едно трето лице, не само, че няма да е спазено изискването за липса на друг иск, но и ще е налице основание за задържане на косвено полученото обогатяване. Отделно от това са изложени и допълнителни аргументи, съгласно които често наличието на правоотношение било между обеднилия се и трето лице, били между обогатилия се и

трето лице ще изключат изначално възможността за настъпването на обедняване или обогатяване на обеднилото се лице, да не говорим и че невинаги и обедняването ще е за сметка на последния.

За пълнота на изложението и по причина, че при формулиране на понятието за основание в института на неоснователното обогатяване в сравнителноправната литература се наблюдават определена тенденция към разширяване на неговия съдържателен потенциал, специално внимание е отделено на съществуващи други виждания, отвъд вече представените(4.3). Това е дало повод в тази част на изложението към понятието за *causa iusta* да бъдат включени разнообразни юридически факти, които имат за последица отхвърляне на *actio de in rem verso* с ясното съзнание, че невинаги част от тези юридически факти могат да бъдат определени като основание във вече изяснения смисъл. Сред тях са изпълнението на нравствен и/или морален дълг, проявена свободна воля на обеднилия с оглед наличието или отсъствието на знание за липсата на основание, проявена лична вина от страна на обеднилия, действия, които обеднилия се е предприел в свой личен интерес и осъзнат риск, като някои автори стигат още по-далеч, изтъквайки, че изискването за липса на основание се припокрива с изискването за липса на друг иск (особено в случаите на обогатяване между две лица), тъй като наличието на друг иск сочело и на наличие на основание за обогатяването. Всички тези предложени в чуждата доктрина разбирания са критично представени и анализирани, като първоначално е направен опит да се отговори на въпроса дали съставлява *causa iusta* наличието на законово правило, предписващо задържане на обогатяването (4.3.1). Повод за поставянето на това питане е обстоятелството, че към понятието за правно основание в контекста на *actio de in rem verso* българската цивилистика, а така и чуждата литература често причисляват закона, респективно наличието на правно предписание, което да служи като оправдание за правомерността на настъпилото разместване на блага, а така и за задържане на обогатяването. При това положение първоначално е потърсено историческо обяснение на едно подобно разбиране и като вероятна причина е посочено прибавянето на закона като възможен източник на задължения редом с утвърдилото се през Средновековието четворно деление на източниците на облигационни отношения на контракти, деликти, квази-контракти, квазиделикти. Изяснено е, че този именно подход е възприет в Наполеоновия кодекс от 1804 г., а оттам преминава и в ЗЗД (отм.). Същевременно анализът на хипотезите, при които се отъждествява основанието при неоснователно обогатяване с конкретно законов правило, което предписва съхраняване на резултата на осъщественото имуществено разместване води до заключението, че става дума предимно за случаи на придобивната давност (*usucapio*), придобиване на права от трето добросъвестно лице „*a non domino*“ – тоест разпоредби, които уреждат определени вещноправни последици. При все това е аргументирано, че остава колебанието дали наистина това, което е достатъчно като основание за придобиването на определено право (напр. чл. 92 ЗС) е достатъчно за неговото безвъзмездно задържане. Оттук и изследването си поставя за задача да даде отговор на въпроса дали основанието за задържането на определено благо (движима или недвижима вещь) съставлява едновременно с това и годно основание за задържане на самия икономически резултат – обогатяването или възниква задължение за заплащане на обезщетение в полза на

обеднилото се лице. За тази цел след изследване на конкретни хипотези, включително от наличната съдебна практика, е формулиран изводът, че разрешението на поставения проблем често ще зависи от естеството и контекста на приложение на съответната законова разпоредба, като е нужно за всеки отделен случай да бъде извършена преценка относно целта на нормативното правило - дали то е насочено само към разрешаване на конфликтна ситуация от позицията на вещноправните последици или оправдава и настъпилото разместване на стойности в икономически план, изключвайки възможността за имуществено уравнение чрез претенция за неоснователно обогатяване. В допълнение е изяснено, че за да съставлява конкретното законово правило основание за задържане на обогатяването, е нужно или законовият текст изрично да изключва възможността за предявяване на обогатителна претенция, или такова изключване да следва от неговия *ratio legis*. Изразена и авторовата позиция, според която подобен *ratio legis* би бил налице, ако са спазени две кумулативни изисквания. Първо, законовото правило позволява задържането от позицията на последиците *in rem*, което задържане да е противопоставимо, включително на обеднилото се лице. И второ, конкретното законово правило да създава основание за безвъзмездно запазване на благото – на икономическия резултат от имущественото разместване (дори когато става дума за придобиване на вещни права), като имплицитно не допуска възникване на задължение за заплащане на обезщетение в полза на обеднилото се лице и така осуетява възможността да възникне задължение за компенсация. В детайли е аргументирано, че за да е спазено второто изискване обаче, не е необходимо изрично изключване на отговорността за неоснователно обогатяване, а по-скоро извод в тази насока следва да може да бъде направен от рестриктивния характер на разпоредбата в съчетание с това, че самото възникване на отговорност за неоснователно обогатяване би било в разрез с идеята на законовото правило и би му противоречало.

По сходен начин и при отчитане на възприетото понятие за субсидиарност е разгледан и въпросът има ли основание за имущественото разместване, ако се установи наличието на друг иск (4.3.2), който въпрос е разрешен с оглед на възприетото в настоящето изложение разбиране за основанието като правоотношение било между обеднилия се и трето лице, било между обогатилия се и едно трето лице. Направени са някои препратки към по-старата френска доктрина, където изискването за *causa* се определя като техническа конструкция, която изразява и основната идея, че *actio den in rem verso* не трябва да се допуска там, където действат други правила, за да не се позволи заобикалянето на последните. В тази част изложението е силно полемично и ясно е изразена авторовата позиция, което е позволило и да бъде направено заключението, че често самото наличие на друг иск сочи на съществуващо основание, на което е осъществено имущественото разместване. Разбира се, тук са отчетени и слабостите на едно подобно виждане, което твърде много разширява самото понятие за основание.

По подобен начин и в силно полемичен план в (4.3.3) е представен и проблемът за съотношението между *causa retentionis*, съзнателни действия на обеднилия се и изпълнението на нравствен дълг. Първоначално е изложен в детайли широкоразпространеният в чуждата литература възглед, според който престирането (прехвърлянето на блага) при знание за липса на основание (което знание не е формирано

при наличие на грешка), настъпилото обогатяване се приема, че не лишено от основание, тъй като *causa iusta* се открива в действията на обеднилото се лице, които са предприети при липса на грешка. Чрез представяне на основополагащи тези в проучената богата чуждестранна литература по този въпрос се достига до извода, че именно съгласието, съзнателната воля и установяване наличието свободно формирано убеждение у обеднилия се съставляват правно основание за осъществено имуществено разместване. Оказва се, че приложение на една подобна конструкция у нас при действащата нормативна регламентация обаче не би било кой знае колко успешно. За да достигне до това заключение авторът е разчитал изключително на историческата аргументация, доколкото е аргументирано, че българският законодател е дал предпочитание на подхода, възприет в Италия с Кодекса от 1942 г. и така е напусната романската традиция, като на грешката на солвенса (респективно на знанието за липса на основание) се придава правна релевантност единствено в контекста на чл. 56 ЗЗД, респективно с оглед нуждата изпълнението на нравствен дълг по арг. от чл. 55, ал. 2 ЗЗД да е съзнателно. По този повод обаче е изтъкнато, че това не означава непременно, че при обедняване „със съгласие“ на обеднилото се лице не може да бъде направено предположението, че този, който е знаел, че не е обвързан и въпреки това е изпълнил, с това си поведение потвърждава (създава) основание за задържане на обогатяването, а така и за отхвърляне на реституционна претенция. Оттук и е изказано авторовото предположението, че при сега действащата нормативна уредба не е невъзможно от действията на лицето, което доброволно се е обеднило, да бъде направен извод било за наличие на изпълнено нравствено задължение, било за осъществено дарствено разпореждане. Това съждение е послужило като отправна точка, за да бъде категорично разкритикувано като неправилно и формалистично разрешението, възприето с т. 3 на Постановление № 1 от 28.V.1979 г. по гр. д. № 1/79 г. на ВС, съгласно което от систематическото място на нормата на чл. 55, ал. 2 ЗЗД се вижда, че тя може да се отнесе само към уредените в първата алинея случаи, но не и към чл. 59, ал. 1 ЗЗД. Изяснено е, че възприетото тълкуване в ПП № 1/1979 г. е очевидно несъответно на духа на закона и изкуствено стеснява приложното поле на правилото на чл. 55, ал. 2 ЗЗД. Едва ли може да има съмнения, че за този резултат е допринесла не само липсата на ясното по въпроса кои задължения са нравствени, но и обстоятелството, че в чл. 55, ал. 2 ЗЗД законът е придал правна релевантност на една неправна категория, която принадлежи към сферите на морала, която служи като основание за отричане на реституционна претенция при това при условията на засилена съдийска дискреция. В допълнение е изтъкнато е, че това не са сериозни аргументи за да бъде отречена възможността съзнателното изпълнение на нравствено задължение да служи като оправдание за задържане на обогатяването включително в случаите на непреки имуществени размествания, към които приложение намира правилото на чл. 59 ЗЗД. Този извод е изведен в тази част на изложението като неоспорим, когато макар и да няма даване и получаване, обедняването и обогатяването се осъществяват между две лица без да има преминаване през чужд патримониум. Едновременно с това са отчетени трудностите при еднозначното определяне дали „съгласието“ с обедняването, което традиционно се извежда от знанието за липса на основание и липсата на грешка, формирани по отношение на прекия акцепиенс, са достатъчни, за да послужат и като *causa iusta* за задържане на полученото от косвено

обогатилия се в случаите на обогатяване между три и повече лица. В тази връзка е изяснено, че общо между всички тези ситуации е това, че обеднилият се сам доброволно и съзнателно се е обеднил (с едностранни действия) и в тези случаи не би следвало да му се предоставя претенция за имуществено уравниение, защото на никой не е разрешено да върви срещу последиците от собствените си действия - *non venire contra factum propter*. Оттук и изложението, стъпвайки върху широко разпространеното в сравнителната литература разбиране, че основание е налице не само при свободно формирана воля на обеднилия се, но и когато имущественото разместване е настъпило като последица от действията на обеднилия се, който е действал при проявена вина или при преследване на лична изгода и осъзнат риск, е направен преход към последната смислова цялост, в която този въпрос е разгледан (4.3.4).

4. Глава IV

Последната в структурно отношение четвърта глава се занимава с въпросите, които вземането за имуществено уравниение по чл. 59 ЗЗД повдига, като встъпителният (§1) прави опит да изясни съдържанието и обхвата на вземането, което възниква въз основа на общия фактически състав за неоснователно обогатяване. След като е изяснено, че още с реализирането на обогатяването за чужда сметка *sine causa* възниква извъндоговорно правоотношение между обеднилия се и обогатилия се, като правото на обеднилото се лице да получи имуществено уравниение не е обвързано със срок и съгласно чл.69, ал.1 ЗЗД кредиторът може да иска изпълнението му веднага (1.1), на критика е подложено изразеното в съдебната практика виждане, според което лице, получило фактическа власт върху вещь по силата на нищожен договор с вещнотранслативен ефект дължи връщане на вещта от момента на нейното получаване (по арг. от чл. 55, ал. 1, предл., първо ЗЗД), но обезщетение на основание чл. 59 ЗЗД това лице дължало едва от влизане в сила на решението за обявяване нищожността. Този и други спорни въпроси са очертани чрез анализ на актуална съдебна практика, като последователно е обоснована и авторовата позиция.

В следващата част (1.2) и при следване на традиционния алгоритъм относно белезите, индивидуализиращи определено вземане е изследван въпросът за страни по правоотношението, възникнало от неоснователно обогатяване по чл. 59 ЗЗД. В съдържателно отношение тук особено внимание е обърнато на проблем, който получава противоречиво разрешение в теорията и практиката, а именно кои са страните по правоотношението, което възниква въз основа на правилото на чл. 59 ЗЗД за случаите, в които е налице имуществено разместване между солвенс, акцепиенс и трето лице, когато фактически даването е осъществено именно от третото лице, а не от солвенса. Изяснено е, че подобна спорна ситуация възниква във всички случаи, в които от размяната на имуществени блага между солвенса и акцепиенса бива косвено обогатено едно трето лице, а оттук и при отпадане или изначална липса на основанието между солвенса и акцепиенса е спорно между кои лица следва да се осъществи реситуцията. След представяне на съществуващите виждания в цивилистичната ни доктрина по очертанния проблем е достигнато до обоснования извод, че даването на еднозначен отговор относно субектите на реституционната претенция за случаите на разместване на имуществени

блага между три лица, е невъзможно. Оттук и изложението проследява две групи ситуации – такива, при които едно лице А осъществява престация, която е дължима по силата на правоотношение между други две лица – В и С и така се обеднява, докато длъжникът С, чийто дълг е погасен, бива обогатен и такива, при които едно лице – С бива обогатено по силата на чужда договорна връзка - обикновено между обеднилия се А и едно трето лице В, които биват онагледени с примери от съдебната практика. Анализът на тези и други хипотези дава основание да бъде изказано мотивираното предложение за всеки конкретен случай да бъде отчитана нуждата от защита на определен интерес и това кому да бъде възложен риска, включително с или без отчитане на причината за отпадане на основанието и възможната укоримост по отношение поведението на страните по отпадналото или неосъществено основание. В допълнение е аргументирано, че за разрешаване на другата група спорни случаи у нас може да бъде възприет немският модел, съгласно който при отношения на разместване между три и повече лица, ако трето лице е обогатено от чужда договорна връзка и като последица на изпълнение на задължение от длъжника към кредитора (тоест от А към В), то кондиционни претенции при отпадане на основанието в отношенията на А и В ще възникнат единствено между тях без да може да бъде засегнато третото лице – обогатилия се. За пълнота на изложението по аналогичен начин са представени и някои други спорни ситуации при определяне страните по правоотношението, възникнало въз основа на неоснователно обогатяване по чл. 59 ЗЗД. За целта на критично изследване и тълкуване са подложени редица актуални съдебни решения, в които възникват трудности при определяне на обеднилото се и обогатилото се лице, като например ситуацията, в която имот, разпределен на член на жилищностроителна кооперация се ползва от трето лице *sine causa*, но формално титулярството на вещни права все още е върху самата ЖСК, а така и случаите, в които договор за наем е сключен с един от съсобствениците, което налага отговор на въпроса разполагат ли останалите съсобственици с вземане по чл. 59 ЗЗД срещу наемателя или наличието на специален ред за постигане на имуществено уравнение, а именно предвиденият в чл. 30, ал. 3 ЗС изключва приложението на субсидиарния иск, хипотези на продажба на подобрен имот, когато подобренията не са заплатени от бившия собственик и други.

Освен да бъде определен моментът на възниква и изискуемостта на вземането по чл. 59 ЗЗД, а така и страните по създаването се извъндоговорно облигационно отношение, следващата структурна цялост е изяснено, че от съществено значение е и установяване размера на вземането, който въпрос е самостоятелно разгледан в (§2). Всъщност именно въпросите относно размера на *actio de in rem verso*, момента и начина на оценяване на обогатяването (а така и на обедняването), съдбата на ползите, извлечени от обогатилия се от настъпилото обогатяване са не само с голямо практическо значение, но и често биват разрешавани нееднозначно, което налага същите да бъдат самостоятелно разгледани, като изследването в тази част започва с дискусия относно правилото за по-малката стойност, предвидено в чл. 59, ал. 1 ЗЗД (2.1). Анализът на историческите корени, а така и на ситуацията в някои национални юрисдикции са използвани като аргументи в полза на разбирането, че водещата идея на едно подобно ограничение е на обеднилото се лице да се даде възможност да иска имуществено уравнение само за това, с което имуществото му е намаляло в действителност. По този повод специално

внимание е обърнато на въпроса дали влизат ползите, които обогатеният е извлякъл в обхвата на претенцията по чл. 59 ЗЗД (2.1.1), доколкото този проблем е дал повод за оживени дебати в някои common law юрисдикции, където често реституционната претенция се приема като средство за отнемане на обогатяването от обогатилото се лице и неговото възстановяване на лицето, за чиято сметка то е настъпило, макар и подобна логика да е чужда на романо-германската правна традиция. Въз основа на представяне разрешения в някои чужди юрисдикции (включително и във Франция след реформата от 2016 г.) а така и у нас е направен извод, че макар и в правилото на чл. 57 ЗЗД да може да се търси отзвук на идеята за отнемане на ползите при недобросъвестен акцепиенс, то при общия иск за неоснователно обогатяване, ако позволим да се присъди в полза на ищеца и обогатяването (ползите), които ответникът е получил по-късно и които много често ще бъдат последица от лични усилия, качества, знания на обогатеното лице, то тези ползи няма да са настъпил за сметка на обедненото лице и така няма да бъдат удовлетворени елементите от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД. Оттук и е направен преход към по-общия въпрос за установяване размера на обедняването и обогатяване, които са обект на изследване в (2.2), като е засегнат и въпросът дали при изчисляване на обогатяването не би било справедливо в определени ситуации да се преминава от стриктно обективния критерий към отчитане и на субективната полезност на обогатяването (2.2.1). По този повод е анализирана ситуацията в Германия и други държави особено в случаите на „натрапено“ обогатяване, което е последица от едностранните действия на обеднилия се в хипотезите на подобряване на чуждо имущество, като са направени някои изводи и препоръки за усъвършенстване на националната правна уредба. Отделно от това за нуждите на изграждане на една по систематична методология, приложима към общия иск за неоснователно обогатяване и при използване модела на деление на непрестационните кондикции на Wilburg-von Saemmerer са изследвани някои особености при изчисляване размера на обедняването и обогатяването в три групи случаи на имуществени размествания, а именно: плащането на чужд дълг, подобряване на чуждо имущество и използване на чужди имуществени блага, то отново начините за установяване, а и остойността на обедняването и обогатяването се различават твърде много. Изложението в тази част на дисертационния труд съдържа и практически коментар по особено актуални проблеми, като са предложени и някои предварителни изводи.

При все това е изяснено, че нито формулата за по-малката стойност, нито анализът на различните хипотези, към които общия иск за неоснователно обогатяване намира приложение дават отговор на един особено значим въпрос, а именно към кой момент следва да бъде установен размерът на обедняването и обогатяването, който е разгледан в (2.3) и който се превръща в повод за редица противоречиви разрешения както в практиката, така и в теорията. В началото на тази структурна част са очертани основните спорни въпроси, а именно - дали релевантен за осъществяването на тази преценка следва да бъде моментът, към който ползата действително се е очертала (тоест от момента на неоправданото имуществено разместване), или следва да бъде избран денят на завеждането на иска. Оттук е изяснено и че допълнителни дискусии се пораждат около това, ако оценката на обедняването и обогатяването бъде извършена към момента на предявяването на иска за имуществено уравнение, то ще бъде ли държан

отговорен ответникът, който вече не е обогатен, респективно имат ли отношение към обема на задължението по чл. 59, ал. 1 ЗЗД причините, довели до намаляване или изгубване на обогатяването, а така и знанието на обогатилия се, че полученото е *sine causa*. По този повод са представени разрешенията, към които Германия чрез теорията за *Wegfall der Bereicherung* и Франция се ориентират, като водещи национални юрисдикции за немския, съответно за романския правен модел. Направеният в тази част анализ на наличната литература по въпроса дава основание да се посочи, че на сравнителноправно ниво тези въпроси се разглеждат като части от по-общия проблем за устойчивостта (оцеляването) на обогатяването и значимостта на променените в размера на обогатяването (а и на неговата стойността) от момента на получаването на наследващата се облага до предявяване на иска от обеднилия се или постановяване на съдебното решение.

В търсене на отговор на поставените въпроси и въз основа на историческо проследяване корените на проблема е достигнато до извода, че дискусията в исторически аспект по-всяка вероятност започва още при изграждане на една по-цялостна концепция за неоснователно обогатяване от естественоправната школа при безспорното влияние на идеите на испанската схоластична мисъл, а дори и на канонистите. Изяснено е, че в трудовете на късните испански схоластици се прокрадва идеята, че лицето, което вече не разполага с наследващо му се благо трябва да бъде държан отговорен дори и ако само в миналото е станал по-богат, но за тези случаи се приемало, че отговорността на обогатения следва да е ограничена до размера на обогатяването, което последният все още притежава. В тази връзка са изследвани и преимуществата и недостатъците на модела на актуалното обогатяване и прехвърлянето на риска от изчезване на обогатяването за периода от размяната на блага *sine causa* до предявяване на иска, изцяло върху обеднилия се, като са направени някои междинни изводи за коригиране на несправедливи резултати чрез заимстване на някои основни положения от теорията за историческото обогатяване. Оттук и е аргументирано, че дали обогатяването съществува или не към момента на предявяване на иска е без значение, защото обогатилото се лице не може да избегне връщането по причина, че е подарил, отчуждил, употребил, унищожил или изразходил (разпилял) веднъж полученото обогатяване.

Този извод обаче се разколебава в случаите на недобросъвестен обогатен, откъдето и е изказано предположението, че абсолютизирането на която и да било измежду теориите на историческото и актуалното обогатяване има за последица засягане интересите или на обеднилия се, или на обогатилия се. Затова и в тази част на дисертацията се прави предложение при преценка на момента, в който се преценява размерът на претенцията по чл. 59 ЗЗД, да бъдат отчитани както добросъвестността на обогатеното лице, така причините, поради които обогатяването е изчезнало, които причини често могат да бъдат отвъд волевия контрол на обогатилото се лице. Оттук и е изяснено, че теорията за историческото обогатяване ще се превърне в своеобразна санкция срещу недобросъвестността на ответника по *actio de in rem verso*, към който модел се ориентират редица национални юрисдикции като Германия, Франция, Квебек и други, чиито разрешения са последователно представени. Въз основа на представени разрешения в някои чужди национални юрисдикции е достигнато и до извода, че макар

че у нас *de lege lata* подобно разрешение да липсва, то основания за неговото възприемане не липсват, като се сочи, че още в доктрината, създадена при действието на ЗЗД (отм.), въпросът дали отговорността на добросъвестния и недобросъвестния обогатил се при *actio de in rem verso* следва да бъде диференцирана, е бил дискусионен. Аргументирано е още, че при действието на ЗЗД от 1952 г. до подобен извод относно значението на добросъвестността на обогатилото се лице и момента на определяне стойността на обогатяването по чл. 59 ЗЗД може да се стигне по пътя на аналогията с правилото на чл. 57 ЗЗД. И оттук е изяснено, че привилегията да се позове на изчезналото обогатяване към момента на предявяване на иска ще признаем единствено на добросъвестния обогатил се. Направен е още и изводът, че безспорно по този начин на дължимото по чл. 59 ЗЗД ще бъде придадена и отчасти санкционна функция, наподобяваща тази за виновно причинена вреда, доколкото не се отнема само имущественият прираст с цел компресиране на обедняването, като в допълнение са предложени критерии, въз основа на които да бъде преценена недобросъвестността на обогатилото се лице. В заключителната част практическите резултати, до които възприемането на едно подобно разрешение биха довели, са представени чрез хипотезата на подобряване на чуждо имущество, където най-остро, а и с най-висока практическа стойност се поставя въпросът за момента на оценяване на имуществената полза, която е получена без основание.

В следващата част е изяснено, че освен вече посочените хипотези на изчезващо обогатяване е възможно също така да се стигне и до промяна на самата парична оценка на получените блага. Доколкото тази оценка представлява измерената в пари стойност на имуществената облага, то възниква въпросът дали промени в стойността на парите или на пазарната ситуация следва да бъдат отчетени. Затова и специално внимание в (2.3.1) е обърнато на влиянието на инфлацията върху размера на вземането по чл. 59 ЗЗД. За изграждане на изложението в тази част на дисертацията първоначално са представени разрешенията в някои чужди национални юрисдикции като Франция и Бразилия. Направен е паралел с аналогичния проблем, който у нас поставя формирането на справедливо парично обезщетение за претърпените при деликт вреди (най-вече при оценка на неимуществените вреди), във връзка с който са обсъдени и някои разрешения в практиката и теорията. След като е направен междинен извод, че въпросът за преоценката на дълга и инфлационните процеси е общ за всички парични задължения, към които и това по чл. 59 ЗЗД спада, е изказано предположение, че при настъпили инфлационни процеси от момента на изчисляване стойността на обогатяването до предявяване на *actio de in rem verso*, респективно до постановяване на съдебното решение, сме изправени не пред различно обогатяване, а по-скоро пред различна парична оценка на същото обогатяване. Въз основа на по-сетнешния анализ и като е взето предвид, че при неоснователното обогатяване се цели да бъде осуетено всяко неоправдано преминаване на блага от едно имущество в друго като бъде отстранено онова обогатяване, което е за чужда сметка, а не обогатяването въобще, е достигнато до мотивираното заключение, че не съвсем оправдано рискът от обезценяване на парите и намаляване на тяхната покупателна сила, който по правило номинализъм поставя върху кредитора, да бъде изместен върху обогатилите се длъжник (ответник по *actio de in rem verso*) при условие, че инфлацията засягат всички граждани в страната и промяната във

функционалната стойност на парите е резултат от икономическите условия и не е пряка и непосредствена последица от действията на обогатилия се, респективно е извън неговата сфера на влияние. Разбира се, аргументирано е, че може да се разсъждава дали, ако бъде доказано, че инфлационните процеси и пазарни промени са настъпили, след като обогатилият се вече е бил поставен в забава, разликата в стойностите може да се претендира от ищеца под формата на вреди от забавеното изпълнение над мораторната лихва.

При следване на традицията в доктрината са разгледани въпросите относно вземане по чл. 59 ЗЗД и лихва за забава по чл. 86 ЗЗД (§3), а така и тези относно Погасителна давност и вземането по чл. 59 ЗЗД (§4). В тази част изложението разчита основно на тълкуване на релевантните норми въз основа на натрупаната обилна съдебна практика.

На последно място в заключителната част за последната четвърта глава - (§5) обект на самостоятелно изследване е значението на риска, вината и действията в личен интерес от страна на обеднилия, доколкото същите имат съществено значение при определяне размера на *actio de in rem verso*. Последователно са разгледани редица случаи на волни и неволни имуществени размествания, които настъпват било като последица от съзнателните действия на обеднилото се лице, които то е предприело било в преследване на свой личен интерес и/или при предприемане на осъзнат риск, било в резултат от проявена небрежност (грешка) на самия обеднил се към собствените му дела, то верността на гореспоменатите твърдения сериозно се разколебава. Представени и разрешенията в някои юрисдикции, където под една или друга форма съществува „забрана“ за възстановяване на обогатяването в подобни гранични ситуации, в които макар и от формална страна да е налице обогатяване на едно лице за сметка на друго при липса на основание за обогатяването, то сякаш няма да сме съвсем склонни да държим „обеднелият“ да бъде „обезщетяван“ от „обогатения“. Въз основа на сравнителноправен и исторически преглед, както и чрез критичен анализ на съществуваща съдебна практика е направен изводът, че не във всички случаи поведението на обеднилия се, респективно на обогатилия се като причини за настъпване на неоправданото имуществено разместване, следва да бъдат дисквалифицирани от гледище на правната им релевантност. Особено внимание е обърнато на случаите на проявената „вина“ на обеднилия се и обогатяване без основание, като е изяснено, че става дума за случаи, в които условно казано единствено обеднилият се е „виновен“ за собственото си обедняване, което е довело и до съответното обогатяване на друг. С цел постигане на по-голяма яснота относно размерите на конфликтната ситуация са обсъдени и колебанията в чуждата доктрина относно възможността в тези случаи да се различават формите на вина на обеднилото се лице, като въз основа на сравнителен анализ се прави опит да бъде утвърдена тенденцията за разграничаване на „грешката“ на неразумността или небрежността от грубата небрежност. Разкритикувано е предложението при проявено укоримо поведение от страна на обеднилия се, което е станало причина за настъпване на обедняването да се прилага по аналогия института на компенсация на вини. При все това е направено предложение, че за справедливо определяне обема на дължимото от обогатилото се лице *de lege ferenda* не би било неразумно да се придаде правна релевантност на поведението на обеднилото се лице, респективно на неговата

добросъвестност към момента на извършване на действията, които са довели до неговото обедняване. Въз основа на направения анализ е достигнато до заключението, че подобие на някои чужди юрисдикции не би било невъзможно и у нас не само да се повдигне дискусия относно значението на риска, вината и действията в личен интерес от страна на обеднилия се по отношение възникването и размера на вземането по чл. 59 ЗЗД, но и *de lege ferenda* да бъде предвидена възможност, ако не за изключване, то поне за намаляване на дължимото „обезщетение“ по чл. 59 ЗЗД за случаите на наложено, натрапено обогатяване (при подобряване на чуждо имущество), а така и при инцидентните ползи.

В заключението се обобщават резултатите от изследването и се посочват научните приноси в работата, без да бъдат преповтаряни основните тези и заключения, до които авторът закономерно достига при продължителната работа над дисертационния труд.

III. ПО-ВАЖНИ НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Настоящият труд е първи опит в българската доктрина за цялостно и систематично теоретично изследване проблема за общия иск за неоснователно обогатяване по чл. 59 ЗЗД. Дисертационният труд е насочен към решаване на значими научни и научноприложни проблеми, като предлага различен поглед към формирането и еволюцията на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване и неговата субсидиарност. По оригинален начин са систематизирани водещите тези в съвременната и по-старата българска и чужда доктрина с отчитане на по-новите разрешения в съдебната практика, съчетани с оригинални авторски тези. Това придава несъмнен приносен характер на труда. Теоретичните коментари навсякъде са съпроводени с проследяване на практическите последици от направените изводи, като детайлно е анализирана относимата задължителна съдебна практика.

Отвъд гореизложеното, като по-конкретни приноси могат да бъдат изтъкнати следните:

- Дисертационният труд съдържа аналитично проследяване на историята на формулиране и развитие на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване от римскоправните кондикции до съвременността.
- Чрез изследване на разнообразна сравнителноправна литература е представено развитието на *actio de in rem verso*, съответно на *Versionsklage* като общ иск за неоснователно обогатяване в предкодификационната епоха в страните от романското, а така и в тези от немското правно семейство.

- Разгледани са в логическа последователност историческите и систематичните аргументи срещу въвеждане на общ иск за неоснователно обогатяване, както в страните, които следват романската правна традиция, така и в тези, принадлежащи към немския правен кръг, за да бъдат изяснени причините за възприемането на субсидиарната догма.
- Представени са процесите на рецепция на института на неоснователното обогатяване и концепцията за общ иск за неоснователно обогатяване в следосвобожденското ни право.
- Предложно е цялостно изследване на историята на формулиране и закрепване на субсидиарността на общия иск за неоснователно обогатяване в страните от романското и немското правно семейство.
- Предложени са в детайли и са систематизирани различни теории, които са разпространени в сравнителноправната литература и чрез които се прави опит да бъдат изяснени причините, които предопределят субсидиарната природа на общата обогатителна претенция както във Франция, така и в Германия като водещи юрисдикции в цивилистичната традиция.
- Формулирано е понятие за субсидиарност, като самостоятелно е изследвано неговото съдържание, действие и правните последици, до които неспазване на изискването на чл. 59, ал. 2 ЗЗД води, включително на процесуално ниво.
- Проследено е в детайли развитието на различните правно-догматичните възгледи относно субсидиарността на общия иск за неоснователно обогатяване.
- Обосновано е виждането, според което субсидиарността следва да се разбира като абсолютна липса на друго защитно средство чрез което може да бъде постигнато отстраняване на обедняването, включително по отношение на трети лица, различни от обогатилия се.
- Изискването за липса на друг иск, регламентирано в чл. 59, ал. 2 ЗЗД е изяснено посредством теорията за конкуренция на претенции, като е разкритикувана като неправилна широко разпространената формула, според която субсидиарността следва да се разбира в смисъл, че обеднелият се не разполага с друго право на договорно, деликтно основание или с иск за защита на вещно права.
- Предложен е алгоритъм за това как следва на процесуално ниво да бъде установено наличието на друг иск по смисъла на чл. 59 ЗЗД, като субсидиарността тук е успешно разграничена от погрешната квалификация.

- Утвърдено е разбирането, че правилото на чл. 59, ал. 2 ЗЗД води до материалноправна неоснователност на иска по чл. 59 ЗЗД, а не до неговата процесуална недопустимост.
- Самостоятелно изследване е посветено на действието на субсидиарното правило, когато се окаже, че другият иск е изгубен или се е оказал неефективен.
- Направен е опит да се даде отговор на въпроса в кои случаи и при какви условия осъщественото владение съставлява релевантна форма на обогатяване в хипотезата на иска по чл. 59 ЗЗД.
- Виждането за генетичния характер на връзката между обедняването и обогатяването е допълнително аргументирана чрез проследяване на историческо и сравнителноправно ниво смесването на изискването „за сметка на“ и за прякост и непосредственост на имущественото преминаване, включително чрез разграничаване случаите на даване на нещо *sine causa* и механизмът на настъпване на обогатяването при иска по чл. 59 ЗЗД.
- Предложено е едно по-разширено понятие за основание, което да е годно да обясни и случаите на непряко обогатяване между три и повече лица, като за тази цел се предлага под основание за имуществено разместване в хипотезите на обогатяване между три и повече лица ще следва да се разбира както налично правоотношение между обеднилия се и трето лице, така и между трето лице и обогатилия се, доколкото именно изпълнение на задълженията по това „външно“ правоотношение често е причина за косвеното обогатяване на обогатилия се. Предложеното понятие за основание има и за практически резултат даване на разрешение на някои от най-типичните хипотези на непряко обогатяване, които се определят като кошмар на правото на неоснователно обогатяване.
- Обосновано е оригиналното виждане, че ако е налице правоотношение между едно трето лице и обеднилият се и по повод именно на това правоотношение е настъпило обедняването – т.нар. обогатяване от чужда договорна връзка, то вероятно е обедняване да липсва, защото е налице претенция за имуществено уравнение (най-честно договорна такава) срещу третото лице. Защото ако обедняването и обогатяването са настъпили като резултат от изпълнение на задължение, което е част от правоотношение между обеднили се и обогатилия се или между тях и трето лице, то обогатяването ще бъде *con causa*.
- Една разширена формулировка на понятието за основание по чл. 59 ЗЗД, която отчита спецификите на случаите на непряко обогатяване, дава възможност да бъде видяна и връзката между субсидиарността и липсата на основание, доколкото, както вече бе изяснено, изискването за липса на друг иск следва да се разбира като отсъствие на друга претенция за постигане на същото имуществено

уравнение не само по отношение на обогатилия се, но и по отношение на трето лице (лица), когато става дума за случаи на “tripartite” обогатяване между три и повече лица (най-голяма група измежду които са хипотезите именно на обогатяване от чужда договорна връзка -между обеднили я се и трето лице).

- Изследвана е възможността изпълнението на нравствен и/или морален дълг, проявена свободна воля на обеднилия с оглед наличието или отсъствието на знание за липсата на основание, а така и наличието на законово правило да бъдат разглеждани като *causa iusta* при иска по чл. 59 ЗЗД.
- Изследвано е значението на риска, вината и действията в личен интерес от страна на обеднилия се при определяне размера на *actio de in rem verso*.

IV. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Ирина Богданова, *Приложимо ли е правилото на чл. 59 от закона за задълженията и договорите при погасяване на дълг от един от съпрузите?* – Собственост и право, 2020, № 1, с. 34-50.

Ирина Богданова, *Искът по чл. 59 от закона за задълженията и договорите и наличието на законово правило като causa iusta за настъпилото имуществено разместване.* – Търговско и облигационно право, 2020, №10, с.32-46.

Ирина Богданова, *Actio de in rem verso и значението на риска, вината и действията в личен интерес от страна на обеднилия се.* – Търговско право, 2019, №4, с. 83-97.

Ирина Богданова, *Материалноправно или процесуалноправно е изискването за „липса на друг иск“, съдържимо в чл. 59, ал. 2 от Закона за задълженията и договорите?*, Сборник с научни изследвания в памет на доц. д-р Кристиан Таков, редактор/и:проф.д.ю.н Екатерина Матеева, проф. д.ю.н. Иван Русчев, издателство: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, стр.:357-368, така и в Собственост и право, 2018, №10, с. 15-28.

Ирина Богданова, *Wrongful enrichment ? (някои сравнителноправни бележки)*, Електронен правен сайт "Грамада", 2019, ISSN (online):2682-9703

Ирина Богданова, *Wrongful enrichment? (бележки върху българското право)*, Електронен правен сайт "Грамада", 2019, ISSN (online):2682-9703

Ирина Богданова, *Действие на субсидиарността на actio de in rem verso при наличие на друг иск срещу лице, различно от обогатилия се.* – Търговско и облигационно право, 2019, № 3, с. 25-41.

Ирина Богданова, *Общият иск за неоснователно обогатяване в някои смесени юрисдикции.* – Годишник на Софийския университет, Юридически факултет, Том/Volume 87, с.300-335.

Ирина Богданова, *Смислови инверсии на думата субсидиарност в правния дискурс и отвъд него.* – Търговско право, 2019, № 2, с.29-45.

Ирина Богданова, *Формулиране на субсидиарната догма и еволюцията на идеята за обща претенция за неоснователно обогатяване.* – Търговско право, 2018, № 3, с. 23-47.

Ирина Богданова, *Критичен преглед върху приложимостта на иска по чл. 59 ЗЗД при ползване на чужди имуществени блага без основание.* – Търговско право, 2016, №3, с. 65-90;

Ирина Богданова, *Съставлява ли осъществяването владение релевантна форма на неоснователно обогатяване при action de in rem verso.* – Търговско право, 2016, №2, с. 41-58;